

RURALNI TURIZAM - ČIMBENIK INTEGRALNOG RAZVITKA RURALNOG PROSTORA HRVATSKE: od mašte do stvarnosti¹

ALEKSANDAR LUKIĆ

UVOD

Ruralni prostori svijeta i Hrvatske doživljavaju transformaciju. Regionalne raznolikosti i nejednakosti toga procesa na svjetskoj razini su goleme. No, trend diverzifikacije gospodarskih djelatnosti u ruralnim prostorima sve je izraženiji i prisutniji i postaje gotovo univerzalan proces. Turizam je jedna od djelatnosti koja može znatno utjecati na ekonomsku, socijalnu, funkcionalnu i fizionomsku strukturu ruralnoga prostora.

Ruralna područja Hrvatske čine oko 90 % kopnenog dijela Hrvatske (ili 61 % naseljenog dijela Hrvatske) i u njima živi oko 47% ukupnog stanovništva Hrvatske. Ta su područja još od sredine 19. st. a posebno u tijeku real-socijalističkog gospodarskog sustava od sredine 1950-ih do 1990-ih godina, tranzicijom u posljednjih desetak godina, i u Domovinskom ratu, bila izložena degradacijskim procesima koji su doveli do praga izumiranja rurisa, sela - osnovnog elementa ruralnog prostora. Civilizacijski i povijesni procesi deagrarizacije, deruralizacije, industrijalizacije i urbanizacije, prisutni u određenim fazama razvoja u svim dijelovima Svijeta, imali su izuzetno selektivan i negativan utjecaj na razvoj hrvatskoga sela.

Revitalizacija sela u smislu održivoga i cjelovitog razvoja neophodan je proces očuvanja ruralnih prostora, kao primarnih proizvodnih područja hrane i ostalih dobara, područja specifičnog antropogenog pejzaža s naglašenim prirodnim, tradicijskim, kulturnim i povijesnim elementima, oaze zelenila i ekološke ravnoteže,

i na kraju - kao područja mira i odmora od dinamične i stresne gradske sredine. Turizam u ruralnom prostoru jedan je od čimbenika koji može imati bitnu ulogu u obnovi i održivom razvitku sela. Njegova uloga kao pokretača i transformatora u revitalizaciji ruralnoga prostora dokazana je u brojnim europskim državama, a kao primjer izdvajamo Austriju. Turizam je i djelatnost koja će imati sve veću ulogu u stvaranju nacionalnog dohotka u 21. st, u postindustrijskom društvu. Višak slobodnog vremena uslijed skraćivanja radnog tjedna i duljega godišnjeg odmora, višak slobodnih sredstava, moderni prometni i telekomunikacijski sustavi, viša razina naobrazbe i ekološke svijesti... samo su neke od posljedica integracije znanosti i tehnologije, tehnizacije i informatizacije Svijeta, koje utječu na jačanje turističkih kretanja. Uz sveprisutan trend pomaka od klasičnog koncepta "sun and beach" turizma k individualnijim i prosvjećenijim oblicima turizma, te uz evidentne napore ekonomski razvijenih država Svijeta (npr. unutar Europske unije) koje bismo mogli svesti pod moto: "Ruralni prostor ima budućnost", osigurana je visoka pozicija ruralnih područja na svjetskom turističkom tržištu 21. st. Hrvatska se, unatoč svojoj dugoj turističkoj tradiciji i važnoj ulozi turizma u vanjskotrgovinskoj bilanci, nalazi u pionirskoj fazi razvoja ruralnog turizma, posebno turizma na seoskim (seljačkim) gospodarstvima.

Uloga geografa? Interes geografa dugo je vremena bio usmjereniji na gradska područja, što je dominantnosti procesa urbanizacije i njezina

¹ Naslov članka nastao je iz naziva workshop-a održanog u okviru XI godišnjeg kongresa European Geography Association for students and young geographers, Nunspeet, the Netherlands (Rural tourism: from fiction to reality) i naziva Okruglog stola održanog u rujnu 1997., u organizaciji Zajednice turističkih seljačkih gospodarstava pri HGK, Hrvatskog farmera d.d., Instituta za turizam i Zagrebačkog velesajma (Ruralni turizam - jedan od čimbenika obnove sela i cjelovitog razvitka ruralnog prostora).

razvoja od primarne (predindustrijske) do tercijarne faze (metropolitanske urbanizacije) sasvim razumljivo. Gradovi predstavljaju funkcionalna žarišta prostora, koncentraciju ekonomskih djelatnosti i izvorište znanja i inovacija. Gradovi su pokretači demografskih, funkcionalnih i fizionomsko-morfoloških promjena okolnog prostora (Vresk, 1990). No, u razvijenom svijetu prisutne su i tendencije migracija u ruralna područja, prvenstveno kao posljedica prevelikog pritiska na gradove i negativnih pojava koje iz toga proizlaze. Opušteni ekološkim katastrofama i degradiranim gradskim površinama koje su nastale stihijski i nekontrolirano, znanstvenici u posljednjem desetljeću rabe termin "održivi razvoj", ističući pritom primjere dosad očuvanih područja, a to su često upravo ona ruralna. Ruralni prostori imat će važniju ulogu u idućem stoljeću zbog velike prostorne pokretljivosti stanovništva i razvoja tercijarnih djelatnosti. Održivi razvitak ruralnih područja potrebno je planirati, što znači temeljiti ga na kompleksu prirodno-geografskih i društveno-geografskih značajki prostora. Nove, neagrarne djelatnosti, pa i turizam, utječu na transformaciju ruralnih područja. Koliki i kakav je utjecaj turističkih seljačkih gospodarstava na funkcionalnu usmjerenost seoskog naselja i socio-ekonomsku strukturu stanovništva, kakve fizionomske promjene doživljavaju objekti i pejzaž, kako turizam utječe na smjer i intenzitet migracija, poklapaju li se tradicionalne agrarne regije s novim ruralnim turističkim regijama, gdje su granice nosivosti određenog ruralnog prostora, je li uistinu turizam potreban određenoj regiji ili će samo kočiti razvoj industrijske, komercijalne poljoprivrede? ...samo su neka od pitanja koja traže odgovor i geografa. Jednom riječju, uz sve ostale značajke, i ruralni prostor je (kompleksan) prostorni sustav - a to je objekt GEOGRAFIJE.

TEMELJNI POJAM - RURALNI PROSTOR

Ruralni prostor u geografskoj literaturi nije precizno određen, prvenstveno zbog regionalnih različitosti indikatora ruralnosti i nedovoljnog istraživanja ruralnih prostora (Crkvenčić, Malić

1988.; Robinson 1998.). S druge strane, većina ljudi ima predodžbu o pojmu *selo*, a pojam *ruralno* veže uz ideju nenarušena krajolika izvan međa grada (eng. countryside, nj. das Land), često u rustikalnom i romantičnom prizvuku. Pri pokušajima definiranja jasno se naglašava važnost razlika između gradskog i seoskog načina života, između načina iskorištavanja zemljišta, izvora prihoda - zapravo između socio-ekonomskih, funkcionalnih i fizionomskih obilježja grada i onoga što ostaje - ruralnih područja. Definiciju ruralnih područja ne bi bilo teško oblikovati prije stotinjak godina. Spomenute razlike tada su bile očigledne. Danas, nakon smanjenja razlika između urbanoga i ruralnog kao posljedice sekundarne urbanizacije, velikih migracija, veće međuovisnosti ruralnih i urbanih ekonomija, utjecaja gradocentričnih medija, desetljeća urbanističkog planiranja ruralnih prostora... vrlo je teško povući oštru granicu između ruralnoga i urbanog. Najopćenitija definicija ruralnih prostora u ekonomski razvijenim državama bila bi: "područja male gustoće stanovništva i malih naselja" (Robinson, 1998.). U definiciji izostaje dosad često korištena sintagma "strukturno slabiji prostor", koja je označavala gospodarski manje razvijene krajeve, a nije ju ispravno vezati uz ruralne prostore gospodarski razvijenih zemalja.

U hrvatskoj se geografiji, pod utjecajem njemačke geografske škole, često upotrebljava i pojam agrarna područja i agrarna geografija. Naglašavamo dvojnost toga pojma: a) agrarna područja kao poljoprivredna, proizvodna područja (lat. ager = polje) i b) područja izvan okvira gradova i gradskih aglomeracija (Crkvenčić, Malić 1988.). Za b) slučaj, zbog spomenute dvojnosti i izbjegavanje determinizma prema agraru tj. poljoprivredi kao jedinoj djelatnosti, sretniji je pojam *ruralna područja* (lat. rus, ruris=selo). Tako shvaćena **ruralna područja obuhvaćaju ruralna, tj. seoska naselja, poljoprivredne površine i šume, te ostale zone s naglašenim prirodnim značajkama pejzaža, izvan urbano-ruralnih kontinuuma (mada se u tako definirana ruralna područja ponekad uključuju i naselja prijelaznih ruralno-urbanih značajki koja su sadržajno vezana uz ruralni svijet).** Ovo određenje na tragu je uobičajenog europskog

konteksta ruralnih područja kao zona i regija raznovrsnih po ekonomskim djelatnostima (poljoprivreda, šumarstvo, proizvodno zanatstvo, industrija manjeg opsega, uslužne djelatnosti), gustoći naseljenosti i pejzažu. Koloplet niti ruralne Europe vrlo je zamršen i postoje naglašene razlike u shvaćanju ruralnosti od zemlje do zemlje, ali jednako tako i u razvijenosti i statusu ruralnih područja. Promatramo li Europu u cjelini, u prosjeku oko 90 % nacionalnih teritorija obuhvaćaju ruralni prostori. Na njima živi oko 50 % ukupnog stanovništva. U svim državama Europske Unije (s izuzetkom Španjolske, Portugala, Grčke i Irske) broj aktivno zaposlenih u poljoprivredi je ispod 10% od ukupnoga ekonomski aktivnog stanovništva. Slika je drastično drugačija u tranzicijskim zemljama. Udjeli stanovništva zaposlenog u poljoprivredi tamo su znatno viši (npr. Albanija 55 %, Litva 27 %).

Ruralna područja moramo promatrati i kao dinamičnu dimenziju koja se mijenja. Posebno problematičan element u toj dinamici predstavljaju naselja - sela. Mjerila za njihovo određivanje vrlo su različita širom Svijeta, ali često se mijenjaju i u pojedinoj državi (pravni status, veličina naselja, gustoće naseljenosti, agrarne kvote,

infrastruktura - Crkvečić, Malić 1988).

Da bi se vidjela kompleksnost problematike, navodimo primjere definiranja seoskih (ruralnih) naselja u izabranim državama Svijeta (tab.1.).

I u Hrvatskoj su se mjerila za određivanje statusa seoskog naselja mijenjali u tijeku vremena. Uglavnom su se temeljili na broju stanovnika i na udjelu poljoprivrednog stanovništva, a 1981.g. odluka je prepuštena i administrativnim tijelima. U ovom članku koristit ćemo se klasifikacijom ruralnih područja nastalom za izradu Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske.

I na kraju, bitno je napomenuti da uz geografsku dimenziju ruralni prostor izučavaju brojna druga, prvenstveno sociološka i ekološka istraživanja.

RURALNI PROSTOR HRVATSKE

Ruralni turizam, kako je već spomenuto, valja shvatiti kao element cjelovitog razvitka ruralnih područja. Stoga je neophodno upoznati osnovne značajke ruralnih područja Hrvatske i definirati potencijale turizma u njihovu razvoju i revitalizaciji. Zbog širine i kompleksnosti sadržaja

Tab.1. Primjeri mjerila za određivanje ruralnih naselja u izabranim državama Svijeta

Država	Mjerila za određivanje ruralnih naselja
Australija	Naselja s manje od 1000 st., s nekim izuzecima (npr. odmarališna mjesta)
Austrija	Komune (Gemeinden) s manje od 5000 st.
Kanada	Naselja s manje od 1000 st. koja imaju gustoću naseljenosti manju od 400 st/km ²
Danska	Aglomeracije s manje od 200 st.
Irska	Naselja s manje od 1500 st.
Francuska	Komune koje sadrže aglomeracije s manje od 2000 st. koji žive u kontinuiranom nizu kuća ili u nizu s manje od 200 m razmaka između objekata
Grčka	Stanovništvo municipija i komuna u kojima najveći centar stanovništva ima manje od 2000 st.
Island	Lokaliteti s manje od 200 st.
Luksemburg	Komune s manje od 2000 st. u administrativnom centru
Nizozemska	Municipiji s manje od 2000 st., ali s više od 20 % ekonomski aktivnog stanovništva zaposlenog u poljoprivredi, uz izuzetke rezidencijalnih naselja
Novi Zeland	Administrativna područja s manje od 1000 st.
Norveška	Lokaliteti s manje od 200 st.
Portugal	Aglomeracije i ostala administrativna područja s manje od 10 000 st.
Škotska	Aglomeracije i ostala administrativna područja s manje od 1000 st.
Španjolska	Municipiji s manje od 2000 st.
Švicarska	Komune s manje od 10 000 st.

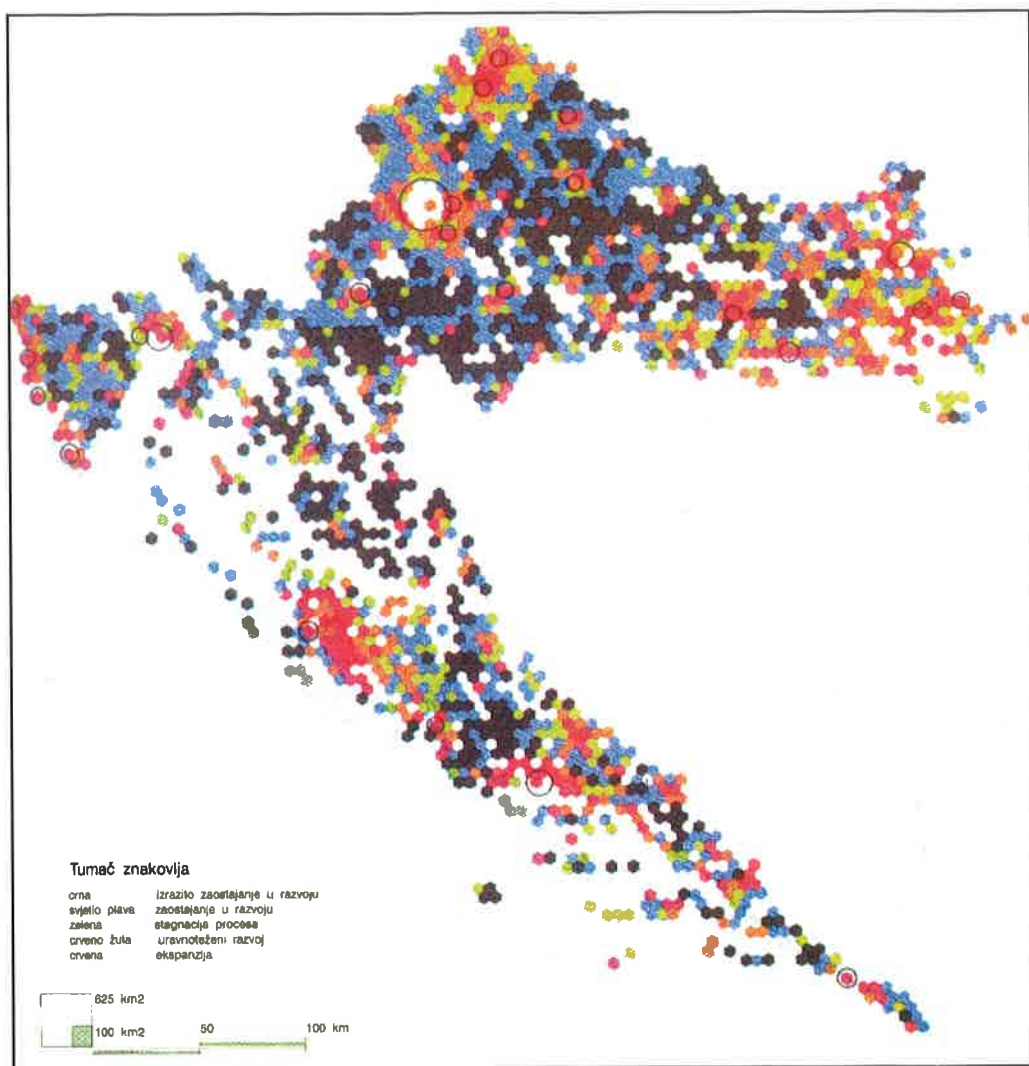
ograničit ćemo se samo na osnovne pokazatelje. Sukus problematike ruralnih prostora Hrvatske dan je u Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske², koja je i osnovni izvor podataka za ovo poglavlje. *Strategijom* su određena tzv. *problemska područja RH*. Među njima su izdvojena i ruralna područja i selo, te brdsko gorsko ruralno područje. Ali i ostale kategorije problemskih područja - ratom zahvaćena područja, područja uz državnu granicu, otoci hrvatskog Jadrana - većinom su ruralni prostori. To potvrđuje činjenicu da je velik dio ruralnih prostora Hrvatske zahvaćen krizom i degradacijskim procesima. Čak 77% ruralnih područja Hrvatske ima danas karakteristiku *izrazitog nazadovanja u razvitku*, što označava izrazitu negativnost svih demografskih, socio-kulturnih i prostorno-planskih pokazatelja. Često prometno izolirana, s velikom starošću stanovništva i pretežitim udjelom staračkog i ženskog stanovništva, ta su područja duboko u procesu izumiranja. Samo 11% ruralnih područja nalazi se u *stagnaciji* - prosječnom tipu razvoja koji karakterizira niz povoljnih pretpostavki za brže, lakše i racionalnije usmjeravanje procesa i odnosa. Ipak, konkretnim se mjerama mora djelovati na daljnji razvitak tih područja jer bez intervencija ona teže zaostajanju u razvoju. Ustanovljeno je da se 8% ruralnih područja nalazi u okvirima *uravnoteženog razvoja*, a 4% bilježi *ekspanziju*. Upravo tih 12% ruralnih područja trebala bi biti poticajna žarišta u oživljavanju ruralnog prostora, a to je, ističe se u *Strategiji*, nezaobilazan zadatak jer je "potpuno razoren nekadašnji prostorni, ekonomski, socio-kulturni i ekološki sklad između ruralnog stanovništva i prirodnog okoliša". Ruralni prostor zahvaćen je ekonomskim osiromašenjem, nedostatnom komunalnom i društvenom infrastrukturom. Usitnjeni i neracionalno raspoređeni posjedi

(poljodjelsko zemljište i šume) nerentabilni su i ne pružaju mogućnost za razvoj komercijalne poljoprivrede. I oni posjedi koji su orijentirani prema kvantiteti i imaju potrebne preduvjete suočavaju se s velikom konkurencijom na tržištu. Razvoj i ulazak novih, nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralni prostor često nije planiran proces, već posljedica nemogućnosti egzistencije od bavljenja djelatnostima primarnog sektora. Pao je društveni ugled seljaka. Do ovakvog stanja doveo je čitav niz faktora koji su obilježili razvoj sela i ruralnog prostora Hrvatske u prošlosti, prvenstveno od sredine 19.st. i ukidanja kmetstva, do danas. Ti su se faktori međusobno ispreplitali, mijenjali svoje značenje, te položaj na hijerarhijskoj ljestvici. Jedan je uzrokovao drugoga, da bi potom taj intezivirao značenje onoga prvog. Bili su prirodne, ekonomske, socijalne ili političke naravi, ponekad univerzalni, civilizacijski i povijesni, a ponekad tipični samo za nas. Brojne su studije izrađene o razvoju ruralnog prostora Hrvatske i faktorima koji su na nj utjecali. Izdajamo neke od faktora koji su znatno utjecali na obiteljsko gospodarstvo - temelj razvoja turizma na seljačkim gospodarstvima, ali i sveukupne moderne poljoprivrede.

Usitnjavanje i osipanje posjeda nakon ukidanja kmetstva u Hrvatskoj 1848.g.

Nakon ukidanja kmetstva na većem dijelu prostora današnje Hrvatske zadržala se nepovoljna feudalno-agrarna struktura poljoprivrednih posjeda. Nije provedena agrarna reforma kojom bi se razdijelili posjedi nekadašnjim kmetovima. Naša se poljoprivreda svojim zadrugnim sustavom teško uklapala u kapitalističke tokove. Kućne zadruge se raspadaju i počinje dioba zadrugnih dobara. Cijepanjem posjeda nestaje i

² Strategiju prostornog uređenja Republike Hrvatske izradilo je Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja 1997.g. Cjelokupni prostor RH razdijeljen je i valoriziran pomoću izabranih pokazatelja i selektivnih mjerila. Temelj prostorne podjele činile su šesterokutne ćelije veličine 21 km² u koje su kumulirana naselja. Tako je dobiveno pet osnovnih tipova područja: G-područja s pretežito gradskim obilježjima, GU-područja koja imaju prijelazna obilježja između grada i urbaniziranog prostora, US-područja koja imaju prijelazna obilježja između urbaniziranog prostora i sela, S-područja koja imaju pretežito seoska obilježja, i O-tip područja su prostori s manje od 100 st. Kvalitativnom analizom reprezentativnih pokazatelja dobivena je i klasifikacija područja prema razvojnoj osjetljivosti koja obuhvaća i stanje i promjene i predstavlja dinamičnu kategoriju. Diferencirano je pet osnovnih tipova: ekspanzija, uravnoteženi razvitak, stagnacija procesa, zaostajanje u razvitku, izrazito nazadovanje u razvitku.

Sl. 1. Sinteza demografskih, socio-kulturnih i prostorno-planskih pokazatelja razvijenosti prostora RH. Velik dio prostora s negativnim obilježjima su ruralni krajevi. (izvor: Strategija prostornog uređenja RH, 1997.)

kapital. On se pretače u kuće i gospodarske zgrade koje se grade na novonastalim posjedima. Prometni razvoj Hrvatske u funkciji Austrije i Mađarske pridonio je jačanju depopulacije ruralnih područja. Jača pritisak na gradove. Raspadaju se i veliki feudalni posjedi i ubrzava dioba zadruga. Europom pune 22 godine vlada agrarna kriza uvjetovana priključenjem velikih agrarnih površina Amerike u svjetsko tržište. Pad cijene poljoprivrednih površina nadomještava se proizvodnjom na većim agrarnim površinama. Naša je industrija pretežito radno-intenzivna i okrenuta k

iskorištavanju prirodnih resursa, prvenstveno drveta, i ne pruža utočište svima koji dolaze sa sela. U uvjetima sporoga sveopćeg razvitka i političke nestabilnosti zemlja opet postaje najsi-gurnija osnova životne egzistencije. Pod okriljem agrarne prenaseljenosti nastavlja se proces diobe, ali sada individualnih gospodarstava. Posjed se dijeli među sinovima, ali nerijetko i među neudanim kćerima. Konačni rezultat bilo je komadanje i usitnjavanje posjeda velikih razmjera. 1895.g. bilo je 407 000 seljačkih gospodarstava, a 1931.g. čak 605 000.

**Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji
1945.g. i Zakon o poljoprivrednom
zemljišnom fondu općenarodne imovine
1953.g. (prva i druga agrarna reforma)**

Nakon drugog svjetskog rata struktura poljoprivrednih posjeda doživjela je važne promjene. Po uzoru na "sovjetski tip" razvoja 1945.g. donosi se *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* kojim se zapravo izvršila pretvorba privatnoga vlasništva u društveno. Osnovane su radne zadruge, velikim posjednicima i strancima je oduzeta zemlja. Zbog otpora tom Zakonu donosi se 1953.g. *Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine* kojim se privatni seljački posjed ograničava na 10 ha. Šezdesetih se godina, u skladu s proklamiranim industrijskim razvitkom, novostvoreni zemljišni fondovi društvenih gospodarstava stapaju s nepoljoprivrednim djelatnostima (prerađivačka industrija, trgovina) u kombinat. Navedeni su zakoni utjecali na daljnje usitnjavanje individualnih seljačkih posjeda. U posljednjih 30-ak godina broj najmanjih gospodarstava (do 1 ha) raste, dok broj svih ostalih gospodarstava pada. Zamjećuje se da što su gospodarstva površinom veća, i opadanje njihova broja je veće (tab.2.).

Tab.2. Promjene broja pojedinih skupina obiteljskih gospodarstava 1960.-1991.

Razdoblje	Gospodarstva do 1 ha	Gospodar. iznad 1 ha	Sva gospodarstva
1960.-1969.	+ 9000	- 47 000	- 38 000
1969.-1981.	+ 45 000	- 91 000	- 46 000
1981.-1991.	+ 5 000	- 41 000	- 36 000
1960.-1991.	+ 59 000	-179 000	-120 000

Izvor: Defilippis, J. (1993)

Negativne posljedice smanjenja broja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava površina dovoljnih za rentabilnu proizvodnju, osjećaju se pogotovo nakon okretanja Hrvatske tržišnom gospodarstvu. Veliki društveni zemljišni posjedi vezani uz kombinat ne mogu u svim aspektima konkurirati modernoj europskoj poljoprivredi. Vitalni elementi razvoja poljoprivrede, ali i ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti koje ulaze u ruris, postaju upravo obiteljska seljačka gospodarstva - gospodarstva koja su u tijeku

posljednjih pedesetak godina bila gotovo sustavno uništavana. Zbog usitnjenosti ni povećana proizvodnja neće im moći osigurati da prežive isključivo od poljoprivrede. Turizam se tu nameće kao logičan dodatni izvor prihoda.

Deagrarizacija i deruralizacija

Proces deagrarizacije, tj. napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti povijesni je i civilizacijski proces. To je neizbježan i nezaustavljiv proces koji karakterizira društva na njihovu putu od agrarnog k tercijarnom stadiju razvitka. U tom smislu ne treba deagrarizaciju odmah smatrati nepoželjnim procesom. Ipak, deagrarizacija je u Hrvatskoj imala izuzetno negativna obilježja; u prvom redu jer nije bila potaknuta prvenstveno i dominantno ekonomskim činiocima, već i političkim. Real-socijalistička planska privreda favorizirala je industrijski razvitak pa je Hrvatska, kao tipična agrarna zemlja (1953.g. Hrvatska je imala 75.8% seoskog stanovništva i 56.4% poljoprivrednog stanovništva) podvrgnuta "umjetnoj" deagrarizaciji koja nakon 1955.g. postaje izrazita. Zbog neuspjele kolektivizacije i nacionalizacije, lošeg položaja seljaka u sustavu koji ne trpi privatno vlasništvo, te pojačane industrijalizacije i propadanja interesa za zemlju, javlja se i proces deruralizacije tj. napuštanja sela kao mjesta stanovanja. To je preseljenje bilo izuzetno selektivno - iseljavaju pretežito mladi, i to muškarci. Zanimljiv je i odnos procesa deagrarizacije i deruralizacije. Deagrarizacija je u posljednjih pedesetak godina bila znatno brži proces (tab.3.). Velik broj stanovnika koji živi na selu, a ne bavi se poljoprivrednim djelatnostima ili nepoljoprivrednim djelatnostima u selu, zapravo predstavlja kočnicu razvoja ruralne sredine.

Umjesto zaključka iznijet ćemo mišljenje autorskog tima Kušen-Žimberk-Štambuk koji je izradio studiju za već spomenutu Strategiju. Navedeni autori smatraju da je ruralni prostor Hrvatske dostigao granicu dokle se može dopustiti njegovo praznjenje. Od toga preostalog ruralnog prostora, čiju daljnju depopulaciju ne bismo smjeli dopustiti, 77% teritorija bilježi *izrazito zaostajanje u razvoju*. Hrvatska se na pragu 21.st. sprema postati članom važnih

Tab.3. Poljoprivredno i nepoljoprivredno, seosko i gradsko stanovništvo Hrvatske 1953.-1991.

Godina	Ukupno st. u tis.	Udio polj. st. (%) u ukupnom st.	Udio nepolj. st. (%) u ukupnom st.	Udio gradskog st. (%) u ukupnom st.	Udio seoskog st. (%) u ukupnom st.
1953.	3 936	56.4	43.6	24.2	75.8
1961.	4 160	43.9	56.1	30.8	69.2
1971.	4 426	27.4	72.6	41.1	58.9
1981.	4 391*	15.2	84.8	48.4	51.6
1991.	4 499*	9.1	90.9	54.3	45.7

* u zemlji

Izvor: Kušen-Žimberk-Štambuk (1995.)

europskih i svjetskih političkih i ekonomskih tvorevina. Ulazak u njih npr. u WTO podvrgnut će čitavu našu ekonomiju, a tako i onu ruralnih područja, velikom testu tranzicije. Iskustva jasno pokazuju da poljoprivreda neće i ne može biti jedina djelatnost koja će omogućiti vitalnost ruralnih područja. Industrija, trgovina, turizam... samo su neke od djelatnosti koje oblikuju i sve će više oblikovati ruralne krajeve. Hrvatska se zbog svojih prirodno-geografskih predispozicija može više okrenuti turizmu kao djelatnosti koja ima potencijal razvoja i revitalizacije rurisa. Iskustva mnogih europskih zemalja pokazuju da je to moguće.

RAZVOJ RURALNOG TURIZMA U EUROPI

Turizam je ekonomska djelatnost koja se u organiziranom obliku i sa zamjetnijim ekonomskim učincima pojavljuje u 19. st., mada je putovanje i upoznavanje novih krajeva, potaknuto ljudskom znatiželjom, počelo još vrlo davno.

Razvoj turizma u ruralnim prostorima, pogotovo rekreacije, uzima zamah poslije drugog svjetskog rata. Ipak, u onom obliku u kojem ga danas shvaćamo (čimbenik obnove i razvitka sela), razvija se u državama Europe i u SAD-u od sredine šezdesetih godina. Temelji njegova razvoja bili su povećanje slobodnog vremena i rast stopa individualne motorizacije. U tom razdoblju još se ne može govoriti o razvijenosti ekološkoj svijesti, težnji za aktivnim i diversificiranim oblicima turizma - čimbenicima koji, uz one ekonomske, danas oblikuju svjetska

turistička kretanja, a izravno su vezani za ruralne prostore.

Do 1960-ih rekreacija i turizam u ruralnim prostorima nisu podliježali zakonima slobodnoga tržišta, načelima ponude i potražnje, niti su na njih utjecale državne vlasti.

Interes je bio usmjeren na primorska i planinska turistička naselja i gradove, mjesta koncentracije turizma. Namjena zemljišta u ruralnim područjima rijetko je oblikovana izvan okvira poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Od samih početaka postojala je tendencija da se razdvoje rekreacija i turizam (vremenska dimenzija). Također, naglašavala se razlika između turizma i rekreacije u ruralnim, ali manje ili više urbaniziranim područjima blizu gradova (rural-urban fringe ili ruralni koji su se često poklapali sa zelenim pojasom grada tzv. "Green belt"), te spomenutih aktivnosti u udaljenijim i izoliranijim ruralnim područjima. Slobodno vrijeme u tijeku vikenda i državnih praznika najčešće je bilo provedeno u ruralnim područjima, a godišnji odmori u primorskim ili planinskim odmarališnim centrima. No, s vremenom i novim značajnim impulsom - većim financijskim sredstvima namijenjenim slobodnom vremenu - turizam u ruralnim krajevima dobiva i veće ekonomsko značenje jer se sve više produljuje vrijeme provedeno u ruralnim područjima u svrhu rekreacije ili odmora. Zanimljivo je da su brojna istraživanja pokazala veću sklonost obrazovanih ljudi za provođenjem odmora u ruralnim krajevima, kao i veći broj muškaraca koji, za razliku od žena, žele odmor provesti na selu (Birch, 1979.). "Radničke" klase pak odmor radije provode u gradu negoli u ruralnoj sredini

(Sidaway i Duffield, 1984.). Navedeno se odnosi na zemlje kapitalističkoga svijeta.

Šezdesetih godina jača i znanstveni interes za turizam i rekreaciju općenito, pa se u sklopu brojnih studija izrađuju i prve klasifikacije za spomenute aktivnosti u ruralnim prostorima.

Nakon prvobitne faze razvoja turizma u ruralnim prostorima, u kojoj su dominantni čimbenici razvoja bili samoinciijativnost stanovništva koje pruža određene usluge, ali i ljudi koji dolaze u ruralne prostore uglavnom tražeći mir i čistu prirodu, počinje, usporedno, pogotovo u državama koje su se suočile s problemom jakog polariziranog razvoja i depopulacije ruralnih područja proces planiranoga korištenja ruralnog turizma u funkciji revitalizacije i transformacije ruralnih krajeva. Vjerojatno najpoznatiji primjer korištenja ruralnog turizma kao "alata" u funkciji razvitka ruralnih područja predstavlja Austrija. Pedesetih je godina ovog stoljeća alpski prostor Austrije bio sasvim drugačiji negoli danas. Razvijena komunalna i prometna infrastruktura, kvalitetna opskrba i prihodi dovoljni za "urbani život u ruralnoj sredini", današnji elementi života austrijskog sela, onda su bili nezamislivi. Bio je to izoliran prostor, zimi gotovo odsječen od svijeta. Poljoprivredna se proizvodnja nije više mogla mjeriti s komercijalnom i industrijskom poljoprivredom ostalih razvijenih zemalja. Kao posljedica javlja se depopulacija i alpski prostor počinje poprimati značajke zaostajanja u razvoju. Nakon izvršenih analiza, u sklopu nacionalne strategije za razvoj depopulacijskih područja, ruralni prostor Alpa počinje se revitalizirati razvijanjem ostalih nepoljoprivrednih djelatnosti u ruralnom prostoru. Prednjačio je ruralni turizam i njemu komplementarne djelatnosti. Nove su djelatnosti omogućile dodatne prihode koji su kompenzirali manjak prihoda od poljoprivrede. Počinje izgradnja komunalne infrastrukture, zaustavljen je pad broja stanovnika ispod razine potrebne za održavanje društvenih institucija i servisa, a uz kontakte s turistima ponovo oživljava kulturni život, i to u simbiozi staroga i novog, tradicijskog i modernog. "U Alpe se vratio život.". No, i druge države, npr. Velika Britanija, uvidjele su

mogućnost revitalizacije ruralnih krajeva turizmom. Od početka 70-ih godina turizam u ruralnim krajevima naglašavan je kao generator zaposlenosti i prihoda u Škotskoj (Highlands and Islands Development Board (1967:3)). Konkretni ciljevi Boarda bili su: privući više turista, pogotovo stranih; produljiti turističku sezonu; razviti usluge smještaja i prehrane i poboljšati kvalitetu postojećih; poboljšati i razviti infrastrukturu općenito, prvenstveno za vodene sportove, zimske sportove... (HIDB, 1983:57). Godine 1981. provedeno je kompleksno istraživanje utjecaja turizma u ruralnim krajevima na socio-ekonomsku strukturu ruralne Škotske. Rezultati pokazuju da je npr. samo u ljetu 1981.g. Zapadne otoke posjetilo 34 000 turista koji su stvorili prihod od gotovo 4 milijuna £. Ovakav je razvoj potaknuo sezonsku zaposlenost, pa mada ona ima i negativne učinke, rezultirao omjerom stanovnika i turista 1: 5 u HIDB područjima. To je uvelike omogućilo zaustavljanje depopulacije i daljnjeg zaostajanja tih područja. Zaključak istraživanja dokazuje da turizam u ruralnim krajevima omogućuje koristan dodatni prihod za brojna obiteljska gospodarstva u ljetnim mjesecima, a negdje i u tijeku cijele godine. Kao mjere za daljnji razvoj turizma u ruralnoj Škotskoj predloženo je: poboljšanje usluga, povećanje dostupnosti informacije o turizmu i diverzificiranje ponude smještaja.

Turizam u ruralnim krajevima Europe (prvenstveno u zemljama EU, ali i u brojnim tranzicijskim zemljama) danas je važan element ukupne turističke ponude, "integralnog turističkog produkta", ali i razvoja ruralnih prostora. U "ujedinjenoj" Europi regionalnih različitosti, nakon sedamdesetih godina u kojima se problematika ruralnih prostora promatrala prvenstveno kroz poljoprivredu i programe zaštite kulturne baštine, u osamdesetima se sve više javljaju aktivnosti vezane uz planirani razvitak ruralnog prostora. *Light motivi* tih akcija bili su osiguranje egzistencijalnih uvjeta u ruralnom prostoru putem ruralističkoga prostornog uređenja i valorizacije gospodarskih resursa, nove smjernice razvoja poljoprivrede i šumarstva, zaštita okoliša, zaštita kulturnog

Tab.4. Neke aktivnosti u području razvitka ruralnih krajeva u Europi

Naziv	Organizator	Mjesto i vrijeme	Napomena
Ruralna arhitektura i regionalno planiranje	Vijeće Europe	Granada (Španjolska), 1977.	Integralno promatranje zaštite ruralne arhitekture pejzaža
Ruralna baština	Vijeće Europe	Aosta Saint Vincent (Italija), 1983.	Ruralno nasljeđe ne može preživjeti ako se izdvoji iz svoje zajednice
Europska kampanja za ruralni prostor (ECFTC)	Vijeće Europe	Nekoliko aktivnosti 1987./88.	Najsveobuhvatnija akcija VE u problematiki ruralnih područja
1. Kongres obnove sela	Vijeće Europe	Krems-Stein (Austrija), 1987.	- u sklopu ECFTC
Izazov ruralnog	Vijeće Europe	Lisabon (Portugal), 1987.	- u sklopu ECFTC
Arhitektonsko nasljeđe i ruralni razvitak	Vijeće Europe	Luxemburg, 1987.	- u sklopu ECFTC
Europska radna zajednica za "Razvoj ruralnih područja i obnovu sela"	Suradnja s Europskom unijom	Sjedište u Beču (Austrija), od 1988.	
Strategija za ruralnu Europu	European Council for Village and Small Town (ECOVAST)	Strasbourg (Francuska), 1991.	ECOVAST djeluje od 1984.g., a podružnica postoji i u Hrvatskoj; zaključci Strategije uvršteni su u Strategiju prostornog uređenja RH
Strategija razvoja Europe ruralnog turizma u Južnoj Europi	U okviru poljoprivrednog sajma ITSASLUR	Bilbao (Španjolska), 1991.	Iskustva u razvoju ruralnog turizma
Preporuka br.1296 Europska povelja za ruralni prostor	Vijeće Europe	1996.	Povelja sadrži: definicije i značajke ruralnih prostora, funkcije, politiku...
Deklaracija "Životni ruralni prostor"	Europska unija	Cork (Irska), 1996.	Novi politički okvir integralnog razvitka ruralnog prostora

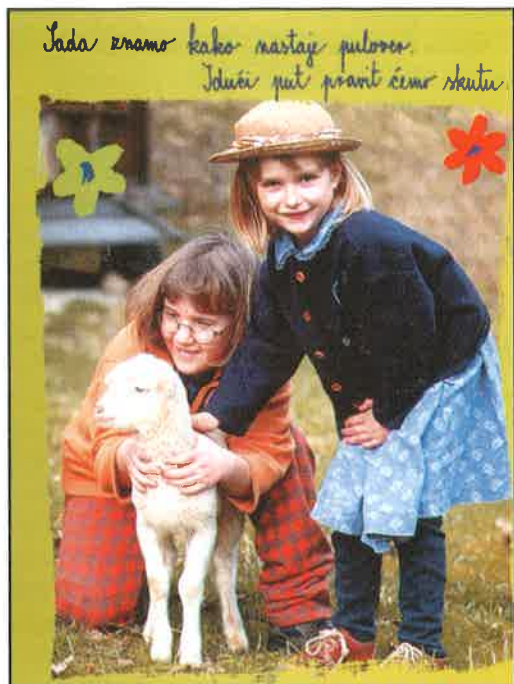
Izvor: Kranjčević, J. (1997), Kušen, E. (1995)

krajolika, kao i kulturno-arhitektonskog nasljeđa, rješavanje socijalnih problema u ruralnom prostoru... Ovdje su prikazane samo neke od brojnih aktivnosti europskih institucija vezanih za ovu problematiku u posljednjih dvadesetak godina (tab.4.).

KONCEPT RURALNOG TURIZMA

Koncept ruralnog turizma razvijao se i mijenjao od svojih početaka do danas. Od 1950-ih, kada je bio još samo jedan oblik turizma, i to infrastrukturno slabo razvijen, do danas, kada se zbog svoje uloge u revitalizaciji i transformaciji

ruralnih područja izdvaja kao poseban dio turizma i predstavlja ne samo ekonomsku djelatnost već i **element integralnog razvitka ruralnih područja**, ruralističkog planiranja i industrijalizacije ruralnih područja. Zbog svoga značaja i valorizacije prirodnih obilježja postora kao ekonomskih resursa, **ruralni turizam** predstavlja i važnu **kariku u lancu održivog razvoja**. Turizam kao djelatnost doživljavao je promjene u tijeku svoga razvoja. Razvojem postindustrijskog društva osnovnim funkcijama opstojanja ljudske zajednice pridružuje se i *korištenje slobodnog vremena* - nova temeljna funkcija tercijarnog društva. Ipak, ona nije sasvim nova, već je prerasla iz

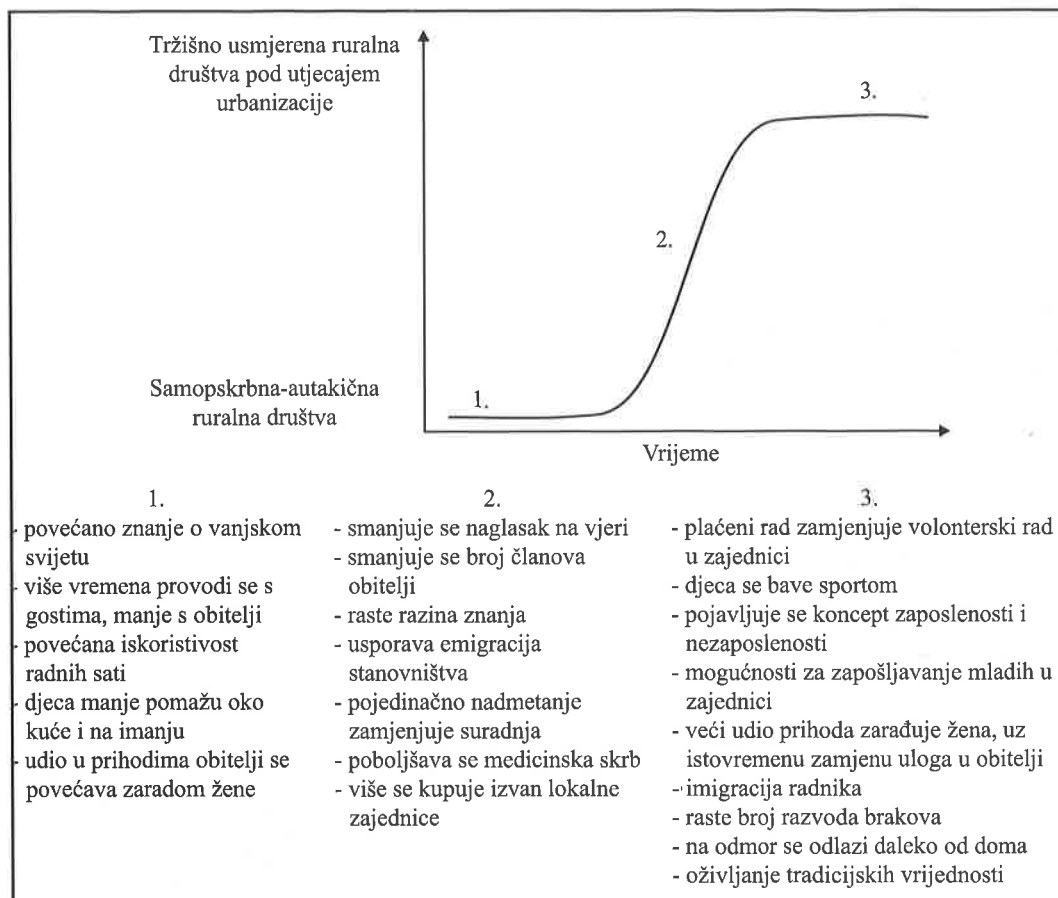
Sl. 2. Turistička seoska domaćinstva u susjednoj Sloveniji integralni su element slovenskog turističkog proizvoda, s izraženim brandom. Slovenski koncept razvoja ruralnog turizma na tragu je europskih.

funkcije *odmarati se*, koja je u agrarnom i industrijskom stadiju razvoja društva označavala prekid rada kao činitelje radne sposobnosti. No, njezino je značenje danas sasvim drugačije. U urbanom (post)industrijskom društvu funkcije *raditi i ponašati se u slobodno vrijeme* po svojoj su važnosti gotovo izjednačene (Crkvenčić: 1991.). Već smo spomenuli da ruralni krajevi ne predstavljaju više samo poljoprivredno-proizvodna područja. Naprotiv, "općenito se može reći da udjel poljoprivredne i šumarske proizvodnje u odnosu na druge funkcije agrarnog područja odgovara stupnju društveno-ekonomskog razvoja kraja. Što je neki kraj društveno-ekonomski razvijeniji (u smislu razvoja od agrarnog preko industrijskog u terciarno društvo), to je značenje poljoprivredne i šumarske proizvodnje u njegovu ukupnom gospodarstvu u pravilu manje, i obratno." (Crkvenčić: 1991.). Ruralni krajevi u suvremenom razdoblju nositelji su sljedećih funkcija: *stambena funkcija* koja mijenjanjem socioekonomske strukture stanovništva

postaje sve složenija, *poljoprivredno-proizvodna funkcija*, *funkcija industrijske proizvodnje*, *funkcija infrastrukture* u službi okolnih urbanih krajeva i *funkcija korištenja slobodnog vremena*. Ruralni turizam oslanja se prvenstveno na ovu posljednju funkciju.

Ruralni turizam može se tumačiti kao **kombinaciju interesa turizma** kao ekonomske djelatnosti, *okoliša* kao kategorije prirodno-ekoloških elemenata i *lokalne zajednice* kao socijalne strukture sa svim njezinim obilježjima. Implementacija tako definirane strukture ruralnog turizma mora slijediti određena načela, npr. racionalno korištenje resursa, "mekani" i postupni pristup, planirani i kontrolirani razvoj, održivost sustava, integraciju znanosti i tehnologije, uvažavanje modernih marketinških trendova, edukaciju članova lokalnih zajednica...

Ruralni turizam, kao što se vidi iz spomenutih primjera, često se koristio kao jedan, a ponekad i jedini, način za zaustavljanje negativnih i degradacijskih procesa koji su zahvatili ruralna područja u Europi. Spomenuta načela implementacije ruralnog turizma dostignuće su novijeg datuma i nisu se uvijek i potpuno koristila u razvoju ruralnog turizma. Dok danas razmatramo *kombinaciju interesa* koji oblikuju ruralni turizam, njegovi postojeći oblici često su bili opterećeni *sukobom interesa*. To se prvenstveno odnosi na interese lokalnih zajednica i njihovu ulogu u oblikovanju ruralnog turizma. Ruralni turizam imao je velik utjecaj na socioekonomsku strukturu stanovništva, ali i na njihov način života, tradiciju, ljestvicu moralnih vrijednosti i na mentalitet. Jedno od važnih istraživanja na polju socio-kulturnih utjecaja turizma na lokalnu zajednicu je istraživanje koje su 1982.g. proveli Kariel i Kariel. Oni su, proučavajući ruralna područja austrijskih Alpa, izradili model transformacije samodovoljnih, autarkičnih agrarnih društava u urbano orijentirana tehnološka ruralna društva i izdvojili utjecaj turizma. Difuziju socio-kulturnih promjena ocrtao su krivuljom koja u zadnjoj fazi ističe velike promjene u mentalitetu i prirodi lokalnih zajednica. Iako su neke od evidentnih posljedica turizma, kao npr. povećani broj razvoda brakova, stanovnici ovih krajeva ocijenili negativnim, opći stav prema turizmu bio je pozitivan.

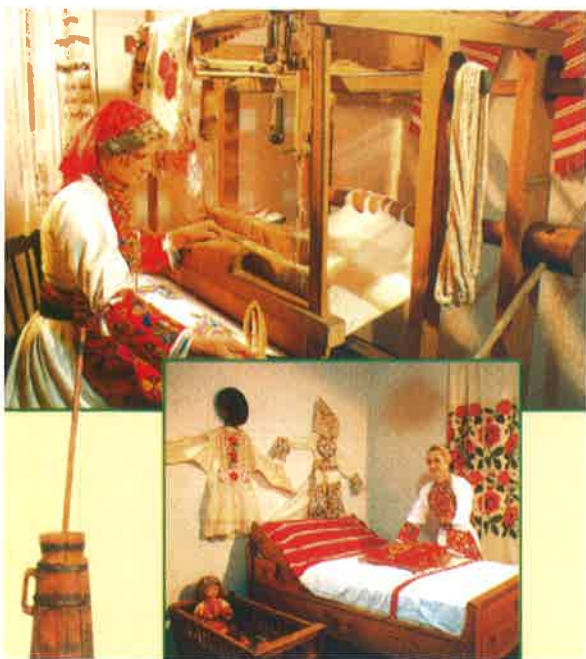
Sl.3. Difuzija socio-kulturnih promjena u ruralnim područjima izazvanih turizmom (prema Kariel & Kariel 1982., preuzeto iz Robinson, 1998.)

Na *ekonomskoj razini* promatranja, osnovni cilj ruralnog turizma je stvaranje izvora prihoda koji će pomoći ekonomskoj i socijalnoj "rehabilitaciji" ruralnih područja.

Ruralni turizam omogućuje stvaranje novih ekonomskih djelatnosti i diverzifikaciju i održavanje postojećih. Kao nove djelatnosti možemo navesti prihvata gostiju na obiteljskim gospodarstvima, a kao diverzifikaciju i održavanje postojećih npr. izradu narodnih nošnji na tradicionalan način koje će sada neposredno naći put do kupca, a u protivnom bi slučaju takve djelatnosti možda i zamrle. Posljedica novih i diverzificiranih djelatnosti je rast prihoda seoskog stanovništva i neovisnost o jednom izvoru (poljoprivredi), kvalitetnije održavanje i razvoj novih oblika infrastrukture i usluga općenito (promet,

kommunikacije, informatizacija...). Takav razvoj postupno dovodi do smanjenja razlika u kvaliteti života između grada i sela - jednoga od temeljnih činitelja deruralizacije. No, moramo naglasiti i potencijalne opasnosti ekonomske prirode koje donosi nova ekonomska grana: specijalizacija i ovisnost o turizmu; dostizanje ili prekoračenje postojećih infrastrukturnih kapaciteta, što dovodi do degradacije kvalitete i samog poimanja ruralnog turizma; masovni turizam.

Promatramo li razvoj ruralnoga turizma s obzirom na *okoliš*, važno je naglasiti činjenicu da turizam kao djelatnost u mnogočemu ovisi upravo o "kvaliteti" okoliša. Takvo razmišljanje danas je jedan od aksioma na kojem se temelji razvoj modernog turizma. Prema tome, ruralni turizam u ovoj sferi nastoji zaštititi, ali i

Sl. 4. Tradicionalni obrti (aktivnost i proizvodi) u ruralnom turizmu postaju element turističke ponude

unaprijediti okoliš. Stoga su akcije zaštite prirode, podizanja razine ekološke svijesti, stvaranja mjerila za nova zaštićena područja...pozitivni efekti koji prate implementaciju ideje ruralnog turizma. Potencijalne opasnosti od negativnih strana turizma u ruralnim krajevima jesu: rizik od onečišćenja vode, zraka, tla; rizik od narušavanja prirodne ravnoteže ekosustava i biljnog i životinjskog svijeta (zbog npr. novih oblika turističke ponude)...

Lokalna zajednica treći je nezaobilazni element ruralnog turizma. Zadržavanje postojećeg i privlačenje novog stanovništva, razvijanje odnosa socijalnog blagostanja i kulturnog razvika temeljenog, među ostalim, i na utjecajima koje donosi interakcija s turistima, neki su od elemenata koji se očekuju od ideje ruralnog turizma. Mjere koje proizlaze iz tih ciljeva, a izravno su vezane uz turizam, jesu npr. preživljavanje malih seoskih naselja; zaštita i revitalizacija povijesne i arhitektonske baštine, te lokalnih narodnih običaja i tradicije; podrška i razvoj najširih lokalnih inicijativa što nadomještaju kulturne aktivnosti koje vrlo često nedostaju u seoskim sredinama.

Oblici ruralnog turizma

Prikazani koncept ruralnog turizma (turizam-okoliš-lokalna zajednica) temelj je i "prva stepenica" razvoja nove djelatnosti u ruralnim područjima. To je (ili bi trebala biti) zajednička polazna točka za definiciju ruralnog turizma i posebno njegovih oblika. Shvatimo li ruralna područja kao zone izvan obuhvata građevinskog područja grada i urbano-ruralnih kontinuuuma, tada se svaka turistička aktivnost u tim krajevima može označiti kao oblik ruralnog turizma. Posjet nacionalnom parku, planinarenje, vožnja biciklom kroz seoska naselja ...uz noćenje u nekom od ugostiteljskih objekata, ili npr. ljetovanje u selu na obali Jadranskog mora, predstavljaju aktivnosti koje, prema ovom shvaćanju, možemo uklopiti u ruralni turizam, jer se odvijaju u ruralnim područjima. S druge strane, mnogi smatraju da se pojam ruralni turizam odnosi isključivo na boravak i odmor gostiju na seoskim gospodarstvima. Često se upotrebljavaju i nazivi seoski ili seljački turizam, eko-turizam i agroturizam. Iz toga se vidi

Sl. 5. Očuvan i bitno neizmijenjen okoliš značajan je resurs ruralnog turizma

da postoji različitost i nedovoljna određenost sadržaja i same terminologije vezane uz ruralni turizam. Europska iskustva o razvoju ruralnog turizma diferenciraju *ruralni turizam* - **Rural Tourism** (francuski: *tourisme rural*, talijanski: *turismo rurale*, španjolski: *turismo rural*, njemački: *Ferien auf dem Land*, slovenski: *turizem na podeželju*) i *turizam na seoskim (seljačkim) gospodarstvima* - **Farm Tourism** (francuski: *tourisme a le ferme*, talijanski: *agriturismo*, španjolski: *agroturismo*, njemački: *Urlaub Ferien auf dem Bauernhof*, slovenski: *kmečki turizem*). *Strategija* naglašava da se ruralni turizam razvija izvan gradova i područja maritimnih centara, u slobodnom prostoru i selima (ovome se mogu dodati i veliki centri zimskog, skijališnog turizma). Prema ovakvom shvaćanju ruralni turizam obuhvaćao bi raznovrsne oblike turizma, od lovskog i ribolovnog do avanturističkog ili ekoturizma. Turizam na seljačkim gospodarstvima tu se posebno ističe. No postoje i prijedlozi koji naglasak stavljaju na diferencijaciji *osnovnih oblika ruralnog turizma* (npr. turizam na seljačkim gospodarstvima, ruralni hoteli, agriturizam, rezidencijalni turizam...) od *dodatnih aktivnosti* (npr. avanturističke i sportske aktivnosti, edukacijski turizam, "zeleni turizam", vjerski turizam...) koje se turistima nude. Podloga je ovakve klasifikacije u činjenici da brojne od dodatnih aktivnosti (npr. sportske i avanturističke) turist može provoditi i u gradu, a ne samo u ruralnim područjima. Hrvatska se, kako ćemo kasnije vidjeti, opredijelila za prvospomenuti model.

RURALNI TURIZAM I HRVATSKA

U dosadašnjem dijelu teksta iznijeli smo neke pokazatelje o stanju ruralnog prostora Hrvatske danas. Prikazan je i osnovni koncept ruralnog turizma, te neka iskustva europskih zemalja koja su koristila upravo ruralni turizam kao čimbenik revitalizacije sela. Valorizirajući naše prirodno-geografske i društveno-geografske privlačne faktore, te činjenicu da je maritimni turizam u Hrvatskoj naš prepoznatljiv proizvod međunarodnog značaja, smatramo da postoji dobra osnova za razvoj ruralnog turizma. Mislimo da postoji i potreba za razvoj ruralnog turizma, i to upravo

kao čimbenika integralnog razvitka ruralnih područja - procesa koji mora uslijediti želimo li sačuvati turizam i njegove vrijednosti.

Pod utjecajem orijentacije Hrvatske na tržišno gospodarstvo i kapitalizam, oživljavanja privatnog vlasništva i obiteljskih seljačkih gospodarstava kao pozitivnih faktora, te problema vezanih uz tranziciju i prilagođavanje naše poljoprivrede tržišnoj utakmici sa Svijetom kao negativnih faktora, stvoreni su temelji za razvoj ruralnog turizma. Od 1990. g. do danas, u okrilju Domovinskog rata i poslijeratnih zbivanja, rastao je i razvijao se koncept ruralnog turizma u Hrvatskoj. Posljednjih je godina taj koncept ugrađen i u dokumente koji određuju pojedine aspekte razvoja Hrvatske. U "Konceptiji dugoročnog razvoja hrvatskog turizma" koju je Ministarstvo turizma prihvatilo krajem 1998. g., te u "Strategiji prostornog uređenja R Hrvatske" (1997.) ruralni turizam prepoznat je kao dio cjelovitog razvitka ruralnih područja Hrvatske. No, prije nego što detaljnije pogledamo koncept ruralnog turizma u Hrvatskoj i perspektive njegova razvoja, vratimo se malo u prošlost.

Ruralni turizam u Hrvatskoj do 1990-ih

Hrvatska je danas i turistička zemlja, pretežito okrenuta maritimnom turizmu. Iako počeci turizma na našoj obali sežu u posljednja desetljeća 19. st., takva se orijentacija izrazito pojavila pedesetih godina 20. st., a do 70-ih se godina u sklopu litoralizacije gotovo svi turistički interesi premještaju na jadransku obalu. Naš turizam u tom razdoblju pokazuje značajke "maritimne isključivosti" (Kušen, 1995.). No, u razdoblju do pedesetih godina naša je turistička ponuda bila diverzificirana. Ruralni prostori često su bili odredištem turista, rekreativaca i gostiju namjernika. Planinarstvo, kulturni i hodočasnički turizam, posjeti zavičajju (najčešće selu) privlačili su mnoge. Turizam nije bio usmjeren na strane goste, ali je postojao. Specifičan je i razvoj turizma na seljačkim gospodarstvima. Taj se oblik ruralnog turizma vrlo rijetko pojavljivao u našoj turističkoj ponudi. Sve do 1990-ih on nije bio planiran; štoviše, u socijalističkom sustavu bio je potisnut zbog negativnog stava prema

privatnom vlasništvu, obiteljskim gospodarstvima i neindustrijskoj poljoprivredi općenito. Usitnjeni i disperzni seljački posjedi, okrenutost maritimnom turizmu i masovnosti, nedovoljno razvijena svijest o vrijednosti okoliša, samo su neki od čimbenika koji su utjecali na slab razvoj ovog oblika ruralnog turizma. Ipak ima i iznimaka. Seljačka su gospodarstva u blizini turistički atraktivnih lokaliteta pružala usluge prenoćišta. Litoralizacija jadranske obale donijela je i razvoj turizma na otocima. E.Kušen navodi: "Prodoru turizma u zabačene ruralne maritimne prostore otoka, u početku su pomogla upravo seljačka gospodarstva čiji su vlasnici pristali na izazov da sami ugoste turiste prehranjujući ih, uglavnom, svojim poljodjelskim proizvodima i prerađevinama. Ta pojava je imala sve značajke europskih turističkih seljačkih gospodarstava. Seljaci (ponegdje ribari) cijelu su se godinu bavili poljodjelstvom, a samo sezonski, dodatno, u pravilu dva mjeseca godišnje, turizmom kao dodatnom djelatnosti. Pretežiti dio jela i pića (vino i travarica) za goste, bio je vlastite proizvodnje. Za smještaj i prehranu turista upotrebljavali su se u pravilu postojeći, skromno adaptirani, stambeni i gospodarski objekti. Neki su seljaci u svojim konobama samo prodavali vino, rakiju i med, a neki točili vino uz sir i pršut, pa i svježe ulovljenu i pripremljenu ribu. Sve su poslove oko turista obavljali sami članovi seljačkoga domaćinstva. Nažalost, već na početku sedamdesetih godina na stolu tih domaćinstava počelo se javljati voće i povrće iz doline Neretve ili iz drugih udaljenih poljodjelskih područja, zatim smrznuta "japanska" riba, patvoreno vino i slično, dok se njihova poljodjelska proizvodnja počela gasiti. Osim toga, počela je masovna rasprodaja poljodjelskog zemljišta u blizini mora, za gradnju "kuća za odmor" (vikendica). Drugačiju sliku pružao je izletnički turizam u ruralne krajeve Dubrovačkog primorja i Konavala. U osamdesetim je godinama, zahvaljujući Dubrovniku kao središtu stacionarnog maritimnog turizma, koji je oduvijek privlačio nešto "zahtjevnije" goste, razvijen projekt jednodnevnih posjeta u desetak sela u zaleđu. U tridesetak seljačkih domaćinstava gosti su bili primani na tradicionalnim ognjištima-popretima, nuđeni domaćom rakijom, suhim smokvama,

pogačom i pečenjem ispod saća. Domaćini su turiste upoznawali s vjerskim prigodnim običajima, vinarstvom, pčelarstvom, rukotvorstvom, uz izvorne instrumente, glazbu i pjesmu. (P. Brailo, 1995.). Uslugu organizacije obavljale su putničke agencije "Generalturist", "Kompas", "Globtour", "Putnik" i "Atlas", koji je sačuvao cjelokupnu dokumentaciju o ruralnom turizmu u svojoj ponudi. Domovinskim ratom ovakav je oblik turizma naglo prekinut. I u kontinentalnom dijelu Hrvatske, privatnom inicijativom i po uzoru na iskustva Austrije i Slovenije, razvijala su se prava turistička seljačka gospodarstva. Kao primjer navodimo selo Otok, oko 20 km južno od Vinkovaca. U njemu je 1975. g. tadašnje Turističko društvo, a danas Turistička zajednica Vinkovci, počelo razvijati program seljačkog turizma. Selo Otok izabrano je zbog svoje očuvane seoske arhitekture, narodnih nošnji i običaja, pjesme i plesova, ali i zbog činjenice da je Otok, kao i brojna slavonska sela, uspio sačuvati krupne zemljišne posjede i obiteljska gospodarstva. Naime, "nepisanim pravilom sinu je ostajalo očevo imanje, a kćerima dukati i otpremnina (namještaj i "štafir"), a ako je bio tu još koji brat, iz zajedničkog novca kupljeno je još jedno domaćinstvo sa zemljom ili su uzeli nekoga za dohranu" (M. Senčić, 1996.). Nedaleko Otoka nalazi se izvor rijeke Spačve, poznatiji pod imenom Virovi. Močvarni ekosustav s prirodnim mrijestilištem štuke, šarana i smuđa, ptice močvarice i divljač, nadopunili su turističku ponudu Otoka. Sedam se domaćinstava u Otoku bavilo seljačkim turizmom. Osim smještaja i tradicionalne slavonske kuhinje, gostima se nudio rad u vrtu i polju - kupljenje sijena, vršidba pšenice, kosidba djeteline, berba, prijevoz plodova u selu, lov i ribolov, upoznavanje starih zanata - lončarstvo, opančarstvo, tkanje, izrada narodnih nošnji, pletenje, vezenje... I organizacijski je ovaj projekt bio kvalitetno izvođen. Putnička agencija "Generalturist" iz Zagreba vodila je marketing i prodaju individualnih, obiteljskih ili grupnih aranžmana. Gosti su dolazili iz Zagreba, Splita, Ljubljane, Metkovića i Opuzena, a trajanje njihova boravka bilo je od jednog vikenda do 14-dnevnog aranžmana. Zaustavljeni ratnom stihijom u 1990-im Otočani su bili prisiljeni

odustati, ali samo nakratko, od seljačkog turizma. No s dvadesetgodišnjom tradicijom i pozitivnim rezultatima, u uvjetima tržišnog gospodarstva i nadmetanja, Otočani žele nastaviti s razvojem svoga "proizvoda".

Primjera ovakvih seljačkih gospodarstava ili čitavih sela koja su na tragu europskih iskustava, ali ponekad i sasvim samostalno, do 1990-ih razvijala svoju turističku ponudu, sigurno još postoji. No, njihova je zajednička značajka da se nisu temeljila na nacionalnim programima razvitka sela i ruralnog prostora, već isključivo na domišljatosti i privatnoj inicijativi pojedinaca i grupa. S obzirom na potencijale ruralnog prostora Hrvatske njihov je ukupni broj bio zanemariv. No, turizam na seljačkim gospodarstvima o kojem smo do sada većinom govorili nije jedini oblik ruralnog turizma.

Ostali oblici (vidi dalje) također su se razvijali u sjeni maritimnog turizma na jadranskoj obali. Značajniji razvoj bilježili su samo nacionalni parkovi s izletničkim turizmom.

Ruralni turizam i turizam na seljačkim gospodarstvima nakon 1990.-ih

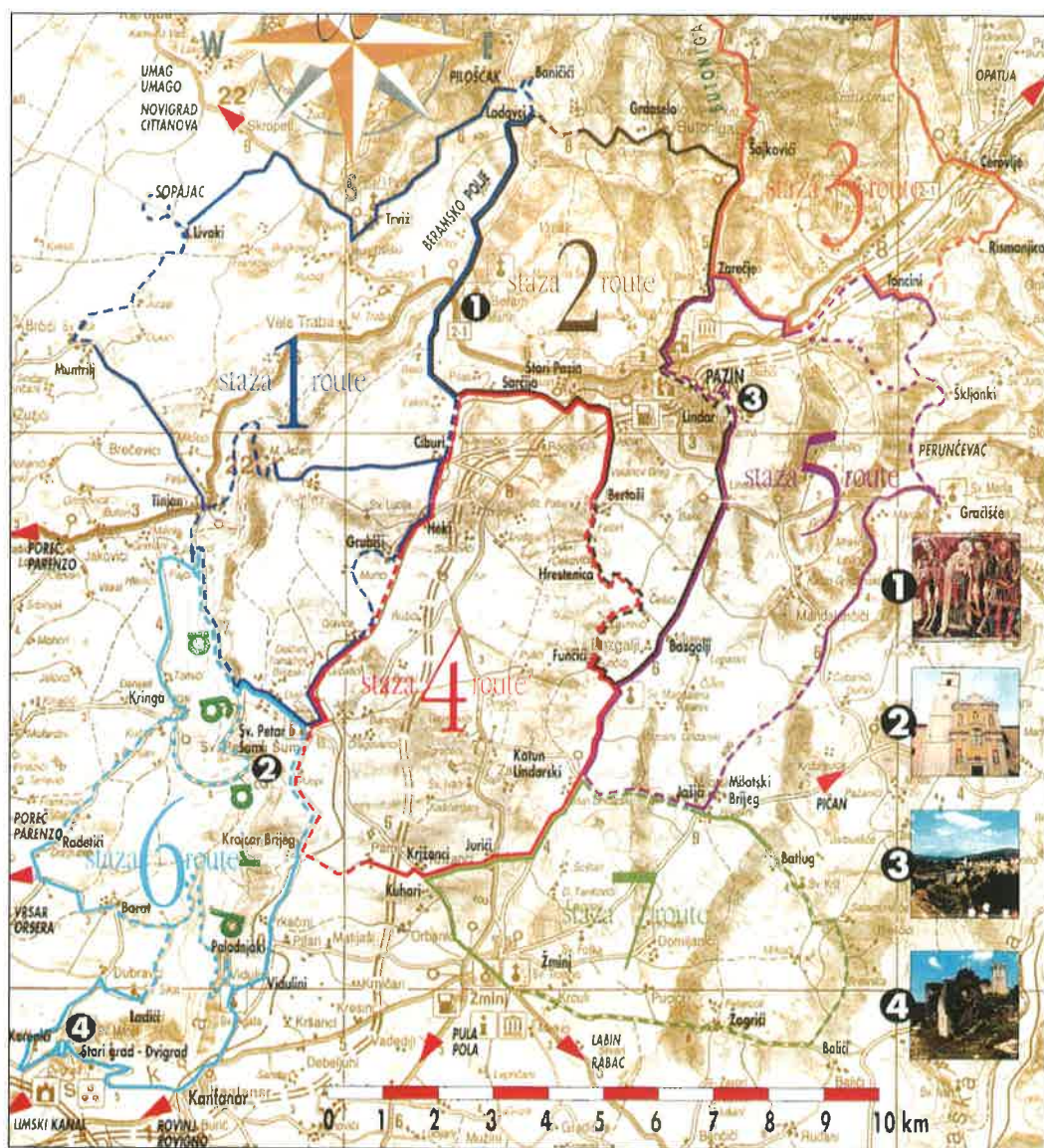
Promjenom političkog, društvenog i ekonomskog sustava u Hrvatskoj u devedesetim godinama počinje i nova faza u razvoju ruralnog turizma. U daljnjem prikazu usredotočit ćemo se na onaj oblik ruralnog turizma koji nazivamo turizam na seljačkim gospodarstvima. Posebno ga ističemo jer je upravo on jedan od temeljnih nositelja turizma kao čimbenika integralnog razvitka ruralnih prostora, a i taj je aspekt doživio najznačajniju transformaciju. Osim navedenog, upravo taj oblik turizma izrazito djeluje na socio-ekonomsku i fizionomsku preobrazbu seoskih naselja.

Jedan od prvih impulsa koji su potaknuli promišljanje ruralnog turizma u funkciji cjelovitog razvoja sela dao je Savez seljaka Hrvatske osnovan 1990.g. U svom je Programu Savez istaknuo "seoski turizam" kao važan element razvoja brojnih aspekata ruralne sredine. Iako tada nije postojala administrativno-pravna regulativa koja bi podržala ovakvu inicijativu, taj je prvi poticaj važan zbog toga što je došao od samih seljaka, a

već smo rekli da je lokalna zajednica nezaobilazan element u razvoju ruralnog turizma. No, težnje i želje seljaka za razvojem ruralnog turizma grubo su se suočile s činjenicom da znanstvena istraživanja i analize dotad provedene nisu proučavale potencijale razvoja turizma u ruralnim krajevima. Pionirsku ulogu u razvoju stručnih programa za istraživanje mogućnosti razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj tada preuzima Institut za turizam, Zagreb. Zbog nedostatnih financijskih sredstava ovaj projekt nije obuhvatio sve potrebne elemente, ali je pridonio stvaranju potrebnih osnova da se donesu zakonski akti koji će omogućiti razvoj turizma u ruralnim područjima. U planiranje i razvoj uključuje se i konzultantska tvrtka Hrvatski farmer d.o.o. Pune je četiri godine turizam na seljačkim gospodarstvima bio izvan zakonskih okvira, ali je i stvoren prijedlog klasifikacije ruralnog turizma u Hrvatskoj, temeljen uglavnom na iskustvima europskih zemalja. Autor prijedloga E. Kušen smatra da ruralni turizam objedinjava 19 mogućih vrsta turizma:

1. turizam na seljačkom gospodarstvu
2. rezidencijalni turizam
3. zavičajni turizam
4. športsko-rekreacijski turizam
5. avanturistički turizam
6. zdrastveni turizam
7. edukacijski turizam
8. tranzitni turizam
9. kamping turizam
10. nautički kontinentalni turizam
11. kulturni turizam
12. vjerski turizam
13. lovni turizam
14. ribolovni turizam
15. vinski turizam
16. gastronomski turizam
17. prirodi bliski turizam
18. eko-turizam
19. mješovite i ostale vrste turizma

Pojmu *seljački* umjesto *seoski* u nazivu *turizam na seljačkim gospodarstvima*, dana je prednost, iako mnogi naglašavaju pejorativni prizvuk te riječi, jer se i u većini država Europe

Sl. 6. Karta dijela označenih biciklističkih staza u Istri. Športsko-rekreacijski turizam važan je element ruralnog turizma.

taj pridjev izvodi iz naziva seljak (kmet, Bauer) ili pojma seljačko gospodarstvo (farm, ferm, Bauernhof, kmetija), ali nigdje iz naziva selo (village, Dorf, vas).

Turizam na seljačkom gospodarstvu oblik je turizma na koji se najčešće pomisli pri razmišljanju o ruralnom turizmu. *Turističko seljačko gospodarstvo* je manja gospodarska cjelina, smještena u turistički atraktivnom kraju, koja daje izvoran proizvod ili uslugu gospodarstva, a u rad

su uključeni svi članovi obitelji. Poljoprivredno, obiteljsko, seljačko gospodarstvo koje pruža turistički proizvod ili uslugu stječe status "turističkog obiteljskog gospodarstva". **Turizam na obiteljskom gospodarstvu samo je dopunska djelatnost.** Upravo ovaj element definicije određuje smisao te vrste turizma. Turizam na seljačkom gospodarstvu pruža dodatni, dopunski izvor prihoda gospodarstvu koje primarni izvor prihoda stječe iz poljoprivredne djelatnosti. Time

se osigurava preživljavanje rurisa i kao primarnog proizvođača hrane - njegove izvorne funkcije. Štoviše usluga prehrane, jela i pića za goste na turističkom seljačkom gospodarstvu trebala bi biti sastavljena iz namirnica pretežito vlastite proizvodnje. Članovi domaćinstava koje pruža turističku uslugu moraju imati prebivalište na selu.

Ovakvu klasifikaciju slijedio je i Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti donesen 1995. g. Iduće je godine donesen i Zakon o turističkoj djelatnosti, a na temelju njega i Pravilnik o pružanju ugostiteljskih usluga na seljačkom domaćinstvu (1996.). Sljedećih su godina donesene dopune i izmjene postojećeg Pravilnika i Zakona, pa ako i postoje nedostaci, ti akti predstavljaju polazište za cjeloviti razvoj turizma u ruralnim područjima.

U tijeku razvoja koncepta ruralnog turizma u Hrvatskoj, od vladinih institucija koje su podržale aktivnosti na tom planu možemo istaknuti Ministarstvo turizma koje je 1994. g. osnovalo Savjet za ruralni razvitak. Svjesno važnosti koju turizam može imati u hrvatskom gospodarstvu, ali i činjenice da se "turističko tržište mijenja i da je ono danas izuzetno ekološki svjesno, zainteresirano doživjeti tipičnu atmosferu i posebnost mjesta koja se posjećuju, te cijeni bogatstvo rekreacijskih, zabavnih i sportskih sadržaja" (V. Cetinski, D. Katica, 1998.) kao i da se borba za povratak na međunarodnu turističku scenu ne može dobiti isključivo "sun and beach" turizmom, Ministarstvo je razvilo Program "Razvitak turizma u ruralnom prostoru". Svrha je toga programa obnova, valorizacija i zaštita hrvatskih turističkih potencijala te stvaranje integralnog turističkog proizvoda, ali kao sastavnice ukupnoga, održivog razvitka ruralnih područja. Ističe se, također, da je taj program sukladan pripremnim aktivnostima Hrvatske za ulazak u Europsku Uniju i PHARE program. Doprinos programa očekuje se u sferi gospodarstva, zaposlenosti, razvoja županija, razvoja otoka, demografske obnove i realizacije socijalnog programa. Konkretno aktivnosti u 1999.g. odnose se na poticanje 400 malih poduzetnika u turizmu na ruralnom području uključujući i otoke, s ukupno 2400 uvjetnih smještajnih jedinica.

Pored Ministarstva turizma u organizacijskom pogledu ističu se i "Klub članova Selo", Zajednica turističkih seljačkih gospodarstava pri Hrvatskoj gospodarskoj komori, lokalne udruge "Eko Liburnia", "Agroturist", "Klub selo Kažun" i "Hrvatski farmer" kao konzultant i jedan od inicijatora dosad učinjenog. Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva pokazuje tek naznake za uključivanje u ovu problematiku, iako u većini europskih država upravo to ministarstvo predstavlja pokretača integralnog razvoja ruralnog prostora.

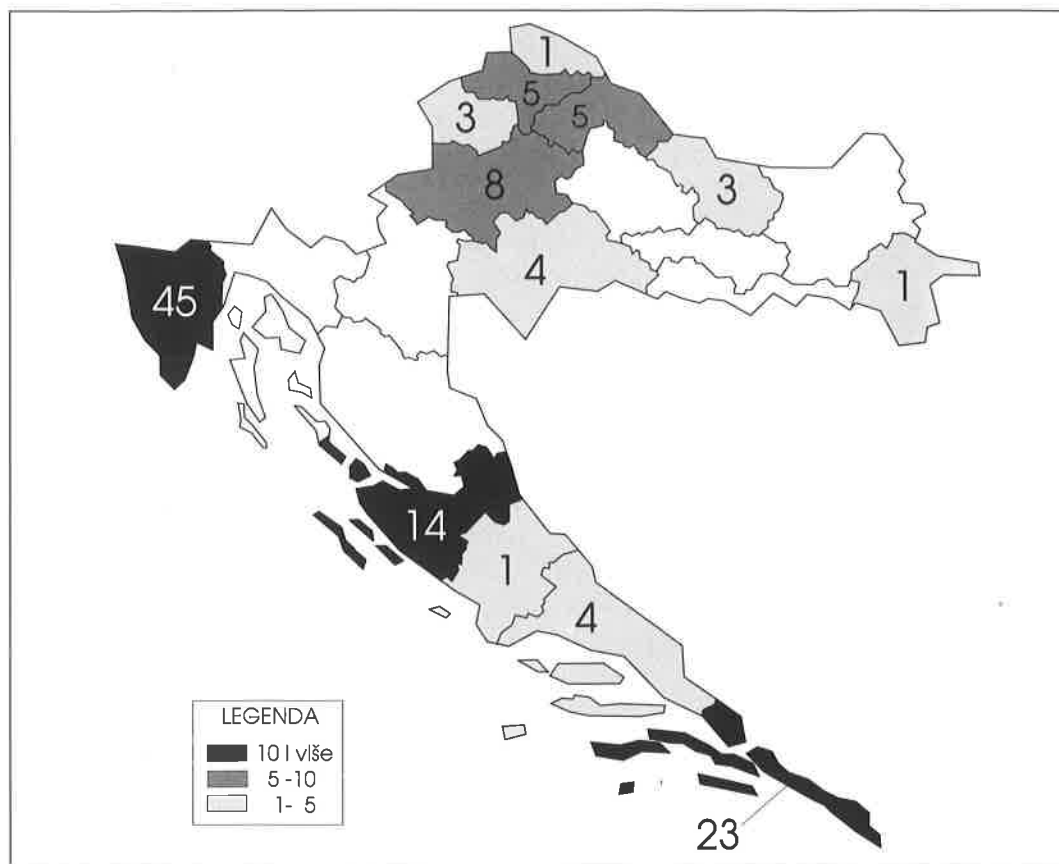
U tijeku posljednjih godina održana su i brojna savjetovanja, okrugli stolovi i seminari o razvoju ruralnog turizma. Uz sve evidentne napore turizam u ruralnim krajevima još uvijek jako zaostaje za svojim mogućnostima i potencijalima. Pojedini elementi normativnih, organizacijskih, financijsko-poreznih, obrazovnih, razvojnih i ostalih pretpostavki još nisu ostvareni.

Stanje i perspektive

S ožujkom 2000. u Hrvatskoj je bilo 117 registriranih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava u 13 županija (sl.7.). Većina od njih su izletnička gospodarstva, bez mogućnosti smještaja. No, mješoviti oblici, s obrtom ili sl. nude nešto veću ponudu. 1998. bilo je 32, a 1999. 74 registrirana gospodarstva, što znači da je njihov broj u 2 godine povećan za više od tri puta. No postoje i oni, pogotovo u primorskim mjestima, koji su svoju ponudu registrirali kao uslugu privatnog smještaja, iako su u biti bliski turističkom seljačkom gospodarstvu.

Već i površna analiza otkriva velike regionalne nejednakosti. Prednjači Istra s 38.5 % od ukupno registriranih turističkih seljačkih gospodarstava. Slijedi Dubrovačko-neretvanska županija s 19.7 %. Ističu se još Zadarska (12 %) i Zagrebačka (6.8 %). Valja napomenuti da su gospodarstva u Zadarskoj županiji, iako čine 12 % od ukupnog broja, tijekom 2000. tek započinjala s pripremom za ovu vrstu turizma i mnoga od njih nisu primala goste.

Osim broja turističkih seljačkih gospodarstava važan je i ostvareni broj noćenja. Turistička noćenja izuzetno su važan element osiguravanja prihoda od bavljenja ovom djelatnošću jer

Sl. 7. Broj i prostorni razmještaj registriranih turističkih seljačkih gospodarstava u Hrvatskoj 2000. (izvor podataka: HGK, 2000.)

Tab. 5. Broj registriranih turističkih obiteljskih seljačkih gospodarstava u Hrvatskoj 1998. - 2000.

Županije	Potencijalna 1998.	1998.	1999.	2000.
I Zagrebačka	0	8	10	8
II Krapinsko-zagorska	0	2	3	3
III Sisačko-moslavačka	31	0	3	4
V Varaždinska	2	3	5	5
VI Koprivničko-križevačka	0	0	0	5
VII Bjelovarsko-bilogorska	1	0	0	0
X Virovitičko-podravska	9	0	6	3
XIII Zadarska	0	0	0	14
XV Šibensko-kninska	5	0	1	1
XVI Vukovarsko-srijemska	0	1	0	1
XVII Splitsko-dalmatinska	2	6	12	4
XVIII Istarska županija	0	10	27	45
XIX Dubrovačko-neretvanska	0	0	5	23
XX Međimurska županija	0	2	2	1
UKUPNO	50	32	74	117

Izvor: HGK, 1998-2000.

omogućavaju duži boravak gostiju na jednom obiteljskom gospodarstvu, a najčešće su povezana i s uslugom ponude hrane na samom gospodarstvu. Time se ne povećavaju samo prihodi gospodarstva, već se znatno podiže kvaliteta ponude i doživljaj boravka.

Na turističkim seljačkim obiteljskim gospodarstvima u Hrvatskoj (obrađena su 102 od 117 gospodarstava ili 87.2 %) u 2000. ostvareno je približno 12 863 noćenja (tab. 6). Taj broj jednak je udjelu od 0.03 % u ukupnom broju noćenja ostvarenih u Hrvatskoj tijekom 2000.g. Najveći udio broja noćenja na turističkim seljačkim gospodarstvima u ukupno ostvarenim noćenjima ima Dubrovačko-neretvanska županija (1%), a najmanji Zagrebačka županija (i grad Zagreb) od 0.003 %.

Iz podataka o broju gospodarstava i broju ostvarenih noćenja na turističkim seljačkim obiteljskim gospodarstvima, te prostornom rasporedu takve vrste turizma u Hrvatskoj, moguće je izvesti nekoliko zaključaka.

Jasno se nameće činjenica da je udio turizma na seljačkim gospodarstvima, uzimajući u obzir broj ostvarenih noćenja, zanemariv u ukupnom turizmu Hrvatske. Ali ta činjenica nije dovoljno

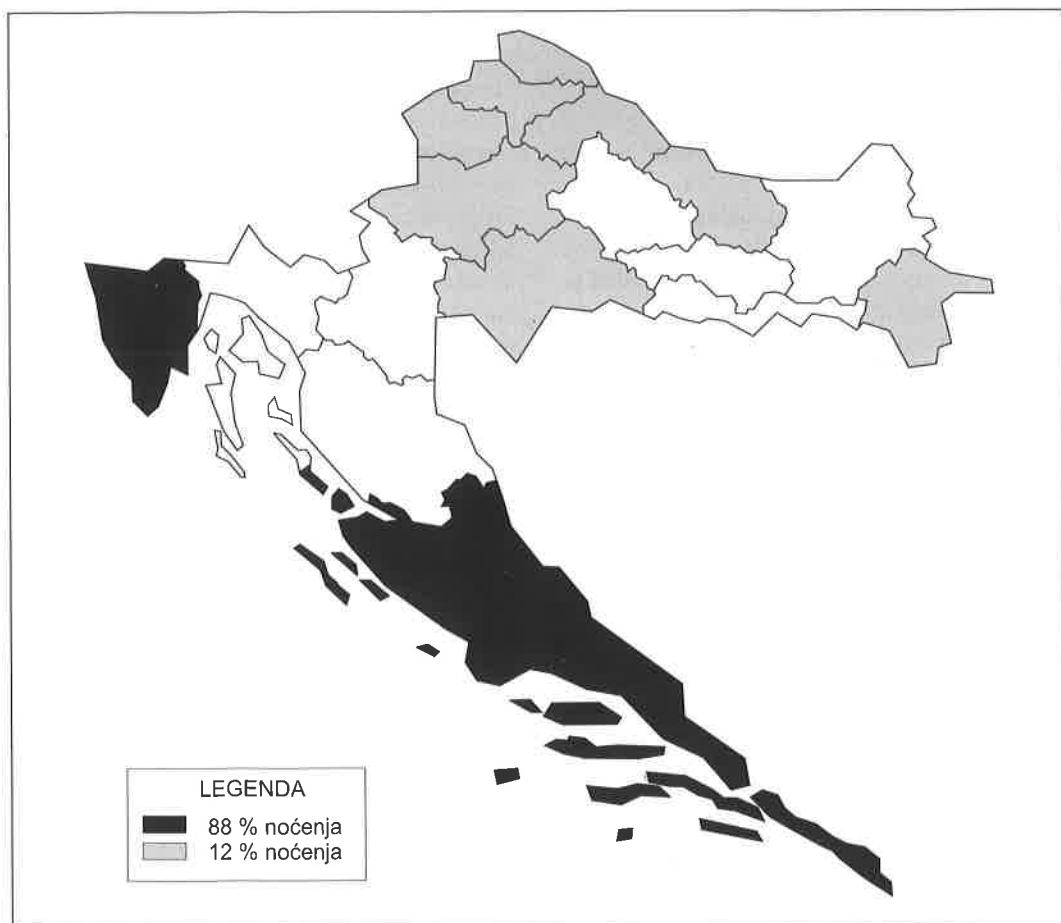
relevantan pokazatelj postojeće situacije. Primjer Austrije, države koja je poznata po efikasnom korištenju ruralnog turizma u funkciji razvitka prostora, jasno pokazuje da "gledajući cjelokupan turizam u Austriji, izražen brojem noćenja i udjelom u brutto domaćem proizvodu, turizam na seljačkim gospodarstvima ima samo malu ulogu. Ali trenutno ta ekonomska aktivnost pridonosi održivosti 10 % svih farmi u državi. Prema "Zelenom izvještaju" (1991) prihod od turizma na farmama u podnožju Alpa iznosi 11.5 %, a onih u najvišim dijelovima Alpa 31.6 % od ukupnih prihoda (Liedler, 1997.). Upravo činjenica da u Hrvatskoj postoji samo 117 registriranih seljačkih gospodarstava koja razvijaju turizam i time pridonose održivosti ukupnog ruralnog prostora (kojega su obiteljska gospodarstva temelj u suvremenom svijetu) poražavajuća je istina.

Poteškoće u prikupljanju podataka zbog činjenice da se broj dolazaka i noćenja na turističkim seljačkim obiteljskim gospodarstvima još uvijek ne evidentira zasebno u županijskim turističkim zajednicama i ne uvodi u službene statističke publikacije, činjenica da postoje znatna zaobilaženja postojećeg zakonskog okvira registracije, vrijeme donošenja i primjedbe na

Tab. 6. Usporedni pregled broja turističkih seljačkih gospodarstava i ostvarenih noćenja, te ukupnog broja noćenja u Hrvatskoj 2000.

Županije	Broj turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (tsog)	Približan broj noćenja na obrađenim turističkim seljačkim obiteljskim gospodarstvima (102/117)	Ukupn broj noćenja u županiji	Udio broja noćenja na tsog u ukupnom broju noćenja (%)
I Zagrebačka županija i grad Zagreb	8	15	572 671	0.003
II Krapinsko-zagorska	3	343	80 455	0.4
III Sisačko-moslavačka	4	20	32 617	0.06
V Varaždinska	5	-	113 052	
VI Koprivničko-križevačka	5	1 075	37 701	2.9
X Virovitičko-podravsko	3	90	1942	
XIII Zadarska	14	2 132	3 349 010	0.06
XV Šibensko-kninska	1	-	1 904 970	
XVI Vukovarsko-srijemska	1	0	39 586	0
XVII Splitsko-dalmatinska	4	607	5 637 184	0.01
XVIII Istarska	45	5 550	14 719 419	0.04
XIX Dubrovačko -neretvanska	23	3 031	2 778 585	1
XX Međimurska	1	0	-	0
Ostale	0	0	10 166 170	0
UKUPNO	117	12 863	39 433 362	0.03

Izvor: HGK, HTZ, županijske turističke zajednice, registrirana seljačka gospodarstva

Sl. 8. Noćenja na registriranim turističkim seljačkim gospodarstvima (udjeli u primorskim i kontinentalnim županijama)

Izvor: HGK, HTZ, županijske turističke zajednice, registrirana seljačka gospodarstva

postojeće zakonske akte koji reguliraju ovu problematiku, nedovoljno dostupan i nepovoljan sustav kreditiranja poduzetničkih podhвата, neprepoznatljivost ruralnog turizma u hrvatskom turističkom proizvodu, a jasno i vrlo mali broj gospodarstava koja se bave turizmom u ruralnim prostorima, mogu potkrijepiti jednu od hipoteza postavljenih na početku rada: turizam na seljačkim obiteljskim gospodarstvima u Hrvatskoj nalazi se u pionirskoj, početnoj fazi razvoja.

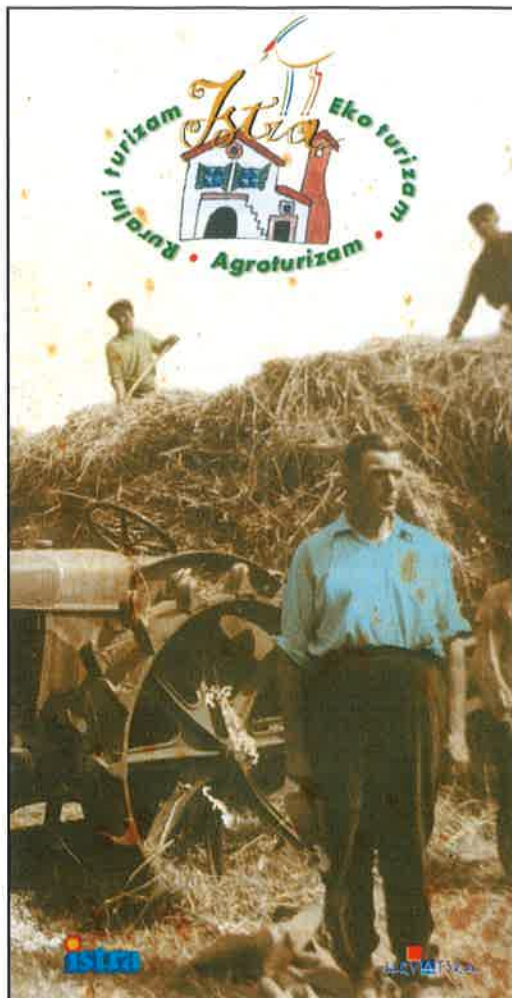
Promatrajući prostorni raspored registriranih turističkih seljačkih gospodarstava u odnosu na socijalno-ekonomsko stanje pojedinih dijelova ruralne Hrvatske, neizbježan je zaključak da prostori s najizraženijim obilježjima sveopće krize najmanje sudjeluju u turizmu na seljačkim obi-

teljskim gospodarstvima, koji je kako je već istaknuto, dokazano sredstvo revitalizacije i integralnog razvitka nekih ruralnih područja Europe. Nepostojanje ovakve ponude ruralnog turizma u npr. Ličko-senjskoj, Primorsko-goranskoj, Karlovačkoj ili Bjelovarsko-bilogorskoj županiji, te samo četiri registrirana obiteljska seljačka gospodarstva u Sisačko-moslavačkoj županiji, potvrđuju navedeni zaključak.

Turizam na seljačkim gospodarstvima u Hrvatskoj najrazvijeniji je u primorskom prostoru, točnije u Istarskoj županiji (sl.8.). U županijama s izlazom na Jadransko more nalazi se 87 od ukupno 117 registriranih obiteljskih seljačkih gospodarstava (74.4 %) i u njima je tijekom 2000. ostvareno 11 320 noćenja (88 % od ukupnog

broja noćenja). Iako brojna iskustva iz svijeta pokazuju da spoj *sun & beach* i ruralnog turizma nisu nužna za njegov razvoj jer gosti koji odabiru turistička seljačka gospodarstva imaju drugačije poimanje odmora, evidentno je, iz primjera Istarske i Dubrovačko-neretvanske županije, da raznolikiji privlačni faktori, uz razvijeniju turističku infrastrukturu i tradiciju bavljenja turizmom, imaju važnu ulogu. U nastavku će se prikazati kratak pregled razvoja ovog oblika turizma u Istri, kao i određeni potencijali razvoja.

Istra je počela razvijati ruralni turizam sredinom devedesetih, premda se u čitavom razdoblju stagnacije turizma u Hrvatskoj, od 1990-1996. pomišljalo na razvoj takvog turističkog proizvoda. Nakon donošenja zakonske regulative 1996., u sklopu akcije Odjela za turizam i trgovinu istarske županije promovirana je publikacija "Agroturizam", svojevrsni *know-how* za razvoj ruralnog turizma. Akcija je rezultirala s pedesetak upita zainteresiranih za razvoj turizma, pretežito na seljačkim gospodarstvima. U 1998. 4 su takva gospodarstva pružala usluge (Krculi, Kanfanar, Rakovci, Višnjan). Njihova se ponuda uglavnom temelji na razgledavanju gospodarstva, ručka ili večere s domaćom kuhinjom, te igrama i plesovima u istarskoj nošnji. U 1998. nisu zabilježeni oblici boravišnog turizma na seljačkim gospodarstvima. 1999. promidžbeni materijal pod nazivom "Agroturizam - Ruralni turizam - Eko turizam" donosi 27 objekata svrstanih u kategoriju ruralnog turizma. Napominjemo da su tu uključene i brojne konobe, restorani i sl. objekti, a ne samo turistička seljačka gospodarstva. No,

Sl. 9. Naslovnica kataloga ruralnog turizma u Istri. Kvalitetni i atraktivni promidžbeni materijali čine nezaobilazan dio svih oblika turizma, pa tako i ruralnog.

Tab. 7. Mogućnost razvoja smještajnih kapaciteta i broja noćenja "ruralnih" turista u Istri

Vrste objekata za smještaj	Kapaciteti u krevetima	Prosječno korištenje kapaciteta	Ukupno noćenja godišnje	Financijska sredstva potrebna za razvoj u DEM
Obiteljska poljoprivredna gospodarstva	25 000	90	2 250 000	6 250 000
Napuštena obiteljska poljoprivredna gospodarstva	2 500	90	225 000	25 000 000
Napuštene "štancije" preuređene u turističke vile	1 500	200	300 000	15 000 000
Napuštena sela preuređena u turistička naselja "ekološka sela"	1 000	200	200 000	15 000 000
Ukupno	30 000	99	2 975 000	61 250 000

izvor: Ružić, P. (1998)

ponudu istarskog ruralnog turizma predstavljaju i 3 vinske ceste - Bujština, Buzeština i Poreština. U središnjem dijelu Istre trasirano je i 7, po zahtjevnosti i atraktivnosti različitih, biciklističkih staza, te pješačka staza "Sv. Šimuna" u Gračišću. Sedam konjičkih centara čini i postaje konjičke ture po Istri. Neki centri nude usluge prehrane i smještaja. Za većinu navedenih elemenata ruralnog turizma izrađeni su i kvalitetni promidžbeni materijali. Procjenjuje³ se da bi se pravilno vođenim razvojem i uz inicijalnu financijsku potporu, u Istri mogao osigurati ukupni smještajni kapacitet od 30 000 kreveta, s 2 975 000 ukupno ostvarenih noćenja i prihod od 119 000 000 DEM (tab. 7).

Perspektive? Na temelju usporedbe potencijala i veličine ruralnog prostora Hrvatske i Austrije, E. Kušen procjenjuje da je u Hrvatskoj, dugoročno, i uz uvjet okrupnjavanja seljačkih gospodarstava u zdrave prostorne, ekonomske i sociokulturne jedinice, moguće razviti 15 000 turističkih seljačkih gospodarstava, s ukupnom ponudom od 150 000 kreveta. Dodatnih 100 000 kreveta može se ponuditi u ostalim smještajnim objektima u kontinentalnom ruralnom prostoru. Dostizanje ovoga, ili sličnih ciljeva, treba temeljiti na zadovoljavanju osnovnog koncepta ruralnog turizma kao elementa integralnog razvitka ruralnih područja proizašlog iz sinergijskog djelovanja *turizma* - ekonomske djelatnosti, *okoliša* - kategorije prirodno-ekoloških elemenata i *lokalne zajednice* - socijalne strukture sa svim njezinim obilježjima. Ruralni turizam moguć je jedino kao održivi turizam tj. onaj koji racionalno gospodari resursima i ne ugrožava prirodnu i kulturnu baštinu. Ruralni prostor Hrvatske svojom prirodno-geografskom i društveno-geografskom raznolikošću u najširem smislu tih pojmova ima potencijale za razvoj turizma kao dopunske djelatnosti koja vrednuje elemente toga prostora. Ta raznolikost u funkciji razvoja turizma zahtijeva detaljne analize i ne može biti predmetom jednog rada.

Na temelju dosad iznesenog, vidi se da su ispunjeni neki uvjeti za razvoj turizma u ruralnom prostoru. "Za daljnji razvoj neophodno je zadovoljiti određene pretpostavke, kao što su:

normativne, organizacijske, imovinsko-pravne, prostorne, razvojne, zaštitarske, infrastrukturne, stručno-dokumentacijske, edukacijske, kadrovske, financijske, porezne i promidžbene." (Katica, Cukor, 1998). S ovakvim opsegom i kompleksnom strukturom zadataka koji uvjetuju razvoj ruralnog turizma, jasno je da se na njihovu realiziranju mora raditi multidisciplinarno. Analitičko-sintetička metoda i položaj geografije kao mosne znanosti s (ipak) izraženim regionalnim pristupom omogućuju kompleksan uvid pojave i procese u ruralnom prostoru. Rurističko planiranje, proces koji je u Hrvatskoj bio rijedak u dosadašnjem razvoju seoskih naselja i ruralnog prostora općenito, danas je nezaobilazan element cjelovitog razvitka. Tu je mjesto i geografa.

UMJESTO ZAKLJUČKA: integralni razvitak ruralnih prostora i turizam

Ruralna Hrvatska je u kolopletu zbivanja u prošla dva stoljeća gospodarski, socijalno i prostorno izmijenjena. Većina procesa ekonomske i političke naravi rezultirala je negativnim obilježjima rurisa na kraju 20. stoljeća. Čak 3/4 ruralnog prostora Hrvatske karakterizirano je *izrazitim zaostajanjem u razvoju* - sintetičkim pokazateljem demografske i ekonomske stvarnosti. Na pragu 21. stoljeća Hrvatska mora rješavati probleme rurisa koji su "mučili razvijenu Europu" prije pedesetak godina. Procesi globalizacije i tercijarizacije ulaze i u Hrvatsku. Sukob tradicijskog i modernog, staroga i novog poprima jednu dimenziju. Ruralni krajevi Hrvatske dostižu kritičnu točku pražnjenja. "Stoga nas čeka golem i složen posao obnove, revitalizacije i socijalno-gospodarske rekompozicije (diversifikacije) seoskih zajednica i cijelog prostora." (M. Štambuk, 1996.)

Kao model obnove i revitalizacije ruralnih područja, u Europi danas dominira *integralni razvitak*. "Integralni razvitak ruralnih područja temelji se na optimizaciji svih prirodnih, stvorenih i ljudskih resursa, a može se svesti pod pojam *održivog razvitka*. Upravljanje takvim razvitkom pretpostavlja osposobljavanje sustava institucija na svim razinama: od sudionika u selu do

³ Procjena mr. P.Ružića, asistenta-istraživača u Institutu za poljoprivredu i turizam, Poreč

središnje uprave i vlasti. Uključuje, također, prijelaz od tradicionalnog (monosektorskog) na teritorijalni pristup i međusektorsku suradnju... Sve razvijene zemlje svijeta (članice OECD-a i EU) već su poodavno uvidjele nužnost sveobuhvatnog pristupa i ulažu velike napore u integralni razvitak svojih ruralnih sredina. Nema nikakvog valjanog razloga da i mi tim putem ne krenemo." (J. Defilippis, 1993.). Iz definicije se vidi da integralni razvitak nadilazi jednostran pristup rurističkom planiranju i zahtijeva suradnju na više razina, i to horizontalno (znanstvene i stručne podloge razvoja, interakcija vladinih institucija...) i vertikalno (suradnja državne, regionalne i lokalne vlasti; interakcija lokalne zajednice, pojedinaca i grupa međusobno i s planerima...). Pri institucionalizaciji integralnog razvitka postavlja se pitanje oblika organiziranja tijela za tako kompleksan zadatak. Najbolje rezultate pokazuju međuresorska tijela koja djeluju na regionalnoj osnovi, npr. u Italiji - Casa per il Mezzogiorno (Fond za razvoj Juga), ili Scotland's Highlands and Islands Development Board u Velikoj Britaniji. Na temelju iznesenog nameće se potreba da se i u Hrvatskoj počne sa sličnim inicijativama, bilo u okviru Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, gdje bi se osnovale posebne multidisciplinarnе komisije za cjelovito rurističko planiranje, ili pak osnivanjem međuresorskog tijela.

Kao nedjeljiv element integralnog planiranja prepoznat je i ruralni turizam. Iskustva Europe pokazala su njegove vrijednosti u revitalizaciji depopulacijskih i "strukturno slabih" ruralnih područja. Koncept održivog ruralnog turizma ugrađen je u brojne Strategije, Deklaracije i Programe razvoja ruralne Europe. I Hrvatska je u svojim razvojnim dokumentima valorizirala turizam u ruralnim krajevima. U Prijedlogu mjera za ruralna područja i naselja Strategije prostornog uređenja R Hrvatske, točka 2. stoji: "Donijeti više poticajnih mjera za razvoj turizma na seljačkim gospodarstvima, ali i dvadesetak drugih vrsta turizma u ruralnom prostoru." Od ruralnog turizma se očekuje podrška u revitalizaciji ruralnog prostora, osposobljavanju seoskog stanovništva

za samostalan razvoj, cjelovito rješavanje problema ruralnog prostora i sela, aktivno uključivanje žena u ruralni razvitak, zaštita, razvoj i očuvanje karakteristika ruralnih područja i sela, njihovih vrednota i identiteta, razvoj poljodjelstva, poticanje primarne seljačke proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda⁴.

Usprkos prepoznavanju važnosti ruralnog turizma kao mogućeg sredstva u razvoju ruralnih prostora, Hrvatska se nalazi u pionirskoj, početnoj fazi razvoja ovog oblika turizma, a posebno turizma na seljačkim obiteljskim gospodarstvima. Zakonski okvir donešen je 1995. Tijekom 2000. bilo je registrirano samo 117 takvih gospodarstava koja su ostvarila tek 0.03 % od ukupnog broja noćenja u Hrvatskoj. Čak 3 od ukupnog broja gospodarstava nalazi se u županijama s izlazom na more i tamo je ostvareno oko 90 % od ukupnog broja noćenja na turističkim seljačkim gospodarstvima u Hrvatskoj. Prednjači Istra. Turizam na seljačkim gospodarstvima ne koristi se kao sredstvo revitalizacije i integralnog razvoja ruralnih područja. Županije s izrazito negativnim socijalno-ekonomskim obilježjima ruralnog prostora (Ličko-senjska, Primorsko-goranska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka...) gotovo i nemaju turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava. Razvoj turizma na seljačkim gospodarstvima opterećen je neprepoznatljivošću u turističkom proizvodu Hrvatske, netransparentnom sustavu organizacije subjekata vezanih uz takav oblik turizma, te nepovoljnom mogućnošću financiranja poduzetničkih projekata.

Iako svjesni njegovih prednosti, implementaciju koncepta ruralnog turizma treba provoditi oprezno, uvijek u suradnji s lokalnom zajednicom, i konstantno držati pod nadzorom. U protivnom slučaju može doći do neželjenih posljedica, kao što su npr. prekoračenje turističkog nosivog kapaciteta ruralnog prostora, uništenje eko-sustava i zagađenje okoliša, negativnih socio-ekonomskih promjena. Planiran i kontroliran, u nedjeljivoj cjelini integralnog razvitka, ruralni turizam predstavlja jedan od oslonaca rurisa u budućnosti.

⁴ Dijelovi Programa "Razvitak turizma u ruralnom prostoru", Ministarstvo turizma RH.

LITERATURA

- Allen, L., Long, P.T., Perdue, R.R. (1990): Resident support for tourism development, *Annals of tourism research*, 17: 4, 586-589
- Brailo, P. (1995): Ruralni turizam u okolici Dubrovnika, Turizam 7-8, Hrvatska turistička zajednica i Institut za turizam
- Cetinski, V. (1998): Uloga ruralnog turizma s posebnim osvrtom na vinske ceste, eko-turizam i seljački turizam u razvitku cjelokupnog hrvatskog turizma, *Zbornik radova - Turističko seljačko gospodarstvo - turističke ceste, putovi i staze*, Hrvatski farmer d.d., Zagreb
- Cetinski, V., Katica, D. (1998): Turizam i održivi razvitak hrvatskog ruralnog područja, *Zbornik radova - Turizam i održivi razvitak hrvatskog ruralnog prostora, Turistička zajednica grada Varaždina*
- Cetinski, V. (1996): Bitne odrednice turističke politike, *Zbornik radova - Turizam na seljačkim gospodarstvima - mogućnosti i ograničenja*, Hrvatski farmer d.d.
- Chow, W.T. (1980): Integrating tourism with rural development, *Annals of tourism research*, 7:4, 584-607
- Crkvenčić, I., Malić A. (1988): Agrarna geografija, *Školska knjiga*, Zagreb
- Crkvenčić, I. (1991): Turizam u agrarnim područjima, *Acta turistica*, vol 3, 8-28
- Defilippis, J. (1993): Upravljanje integralnim razvitkom ruralnih područja, *Sociologija sela* 31 (1/2), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Defilippis, J. (1993): Promjene zemljišnih kapaciteta i posjedovne strukture obiteljskih gospodarstava Hrvatske, *Sociologija sela* 31 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Dolenc, S., Pintarić, K., Štambuk, S. (1996): Zaštita okoliša u razvoju seoskih područja, *Sociologija sela* 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- ECOVAST (1994): A Strategy for Rural Europe, European Council for Villages and Small Towns
- Flowerdew, R., Martin, D. (1997): *Methods in Human Geography*, Longman, Essex
- Hall, D.R. (1998): Tourism development and sustainability issues in Central and South-eastern Europe, *Tourism Management* 19:5, 423-431
- Hjalager, A.M. (1996): Agricultural diversification into tourism, *Tourism Management* 17:2, 103-111
- Hrvatska gospodarska komora (1999): Turizam na seljačkim gospodarstvima, Zagreb
- Hrvatska gospodarska komora (2000): Registrirana turistička seljačka obiteljska gospodarstva (interna publikacija), Zagreb
- Katica, D., Soldo, Z. (1997): Postojeće stanje, *Zbornik radova - Ruralni turizam - jedan od čimbenika obnove sela i cjelovitog razvitka ruralnog prostora*, Hrvatski farmer d.d., Zagreb
- Košćak, M. (1995): Razvoj ruralnog turizma u Sloveniji, Turizam 7-8, Hrvatska turistička zajednica i Institut za turizam
- Košćak, M. (1998): Integral development of rural areas, tourism and village renovation, *Trebnje, Slovenija, Tourism Management* 19:1, 81-86
- Kranich, R.S., Smith, M.D. (1998): Tourism dependence and resident support, *Annals of tourism research* 25:4, 783-802
- Kranjčević, J. (1997): Aktivnosti Europe iz područja razvitka ruralnog prostora i obnove sela, *Zbornik radova - Ruralni turizam - jedan od čimbenika obnove sela i cjelovitog razvitka ruralnog prostora*, Hrvatski farmer d.d., Zagreb
- Kušen, E. (1995): Turizam na seljačkom gospodarstvu, Turizam 7-8, Hrvatska turistička zajednica i Institut za turizam
- Kušen, E., Štambuk, M., Žimbek, T. (1995): Uređenje, razvoj i obnova ruralnog prostora
- Kušen, E. (1996): Prezentacija hrvatskog ruralnog područja i seljačkog gospodarstva, *Zbornik radova - Turizam na seljačkim gospodarstvima - mogućnosti i ograničenja*, Hrvatski farmer d.d.
- Kušen, E. (1997): Pozitivan utjecaj turizma na razvitak ruralnog prostora, *Zbornik radova - Ruralni turizam - jedan od čimbenika obnove sela i cjelovitog razvitka ruralnog prostora*, Hrvatski farmer d.d., Zagreb
- Kušen, E. (1997): Strateški okvir razvitka ruralnog turizma kao dio koncepta cjelokupnog razvitka ruralnog prostora i obnove sela, *Zbornik radova - Ruralni turizam - jedan od čimbenika obnove sela i cjelovitog razvitka ruralnog prostora*, Hrvatski farmer d.d., Zagreb

- Magel, H. (1996): Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji, Sociologija sela 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Middleton, V.T.C. (1982.): Tourism in rural areas, Tourism Management 3:1, 52-58
- Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja (1997): Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, Naklada Zadro
- Ministarstvo turizma (1999): Vodič za poduzetnike u turizmu za 21. stoljeće, Tisak Trebotić d.o.o.
- Nejašmić, I. (1991): Depopulacija u Hrvatskoj, Globus i Institut za migracije i narodnosti u Zagrebu
- Puljić, A. (1996): Problemi ruralnih područja u Hrvatskoj i potreba njihove brže obnove i razvitka, Sociologija sela 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Puljiz, V., Župančić, M. (1994): Obiteljska poljoprivredna gospodarstva, Sociologija sela 32 (1/2), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Ružić, P. (1998): Ruralni oblici turizma u Istri, Hotelska kuća '98
- Schuh, A. (1996): Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor, Sociologija sela 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Senčić, M. (1996): Seljački turizam ili turizam na seljačkim gospodarstvima u Vukovarsko-srijemskoj županiji, Zbornik radova - Turizam na seljačkim gospodarstvima - mogućnosti i ograničenja, Hrvatski farmer d.d.
- Štambuk, M. (1993): Od stare k novoj ruralnosti, Sociologija sela 31 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Štambuk, M. (1996): Sociologijska obilježja hrvatskog ruralnog prostora, Sociologija sela 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Thibal, S. (1995): Towards an European rural tourism guardian of natural and cultural heritage, Zbornik radova - Hrvatska u europskom turizmu, Opatija
- Vresk, M. (1990): Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb
- Živković, Z. (1996): Potreba zaštite kulturne i prirodne baštine u ruralnome prostoru, Sociologija sela 34 (3/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Župančić, M. (1998): Seoska modernizacija i tranzicija, Sociologija sela 36 (1/4), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Ekonomске i društvene promjene i budućnost ruralnih područja zemalja evropske zajednice (1990): Sociologija sela 28 (109/110), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Pravilnik o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu (NN 22/96, NN 47/97, NN 25/99)
- Zakon o turističkoj djelatnosti (NN 8/96, 76/98)
- Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti (NN 46/97)